

XALQARO SAYLOVLARNI KUZATISH MISSIYASI O‘zbekistondagi Parlament saylovlari– 2024-yil 27-oktabr

DASTLABKI NATIJALAR VA XULOSALAR TO‘G‘RISIDAGI BAYONOT

DASTLABKI XULOSALAR

O‘zbekistonda 27-oktabr kuni bo‘lib o‘tgan Parlament saylovlari davomli islohotlar, jumladan, Konstitutsiyaga jiddiy o‘zgartirishlar kiritish sharoitida bo‘lib o‘tdi, biroq siyosiy muhit erkinlikni cheklaydigan darajada qolgan holda, saylovchilarga chinakam tanlash imkoniyatini bermadi. Saylov tizimi bosqichma-bosqich rivojlanib, saylovlarga texnik jihatdan puxta tayyorgarlik ko‘rilgan bo‘lsa-da, siyosiy partiyalarni ro‘yxatga olish, saylanish huquqi, saylovoldi kampaniyasini moliyalashtirishning shaffofligi, saylovning fuqarolar tomonidan kuzatilishi va saylov uchastkasi natijalarini e‘lon qilish kabi sohalarida demokratik saylovlarning xalqaro standartlariga javob berish bilan bog‘liq jiddiy muammolar saqlanib qolmoqda. Uyushmalar va tinch yig‘ilishlar erkinligi hamda so‘z erkinligi borasidagi asosiy huquqlar qonun hujjatlarida ham, amaliyotda ham nomutanosib ravishda cheklanganligicha qolmoqda. Quvonarlisi, xotin-qizlarning nomzodlar orasidagi va saylov boshqaruvidagi vakilligi ancha yaxshilandi. Ro‘yxatga olingan beshta siyosiy partiyaning barchasi qonun asosida erkin va teng sharoitlarda saylovoldi kampaniyalarini olib borishga muvaffaq bo‘ldi, biroq ularning saylovoldi kampaniyalari vazmn ruhda bo‘lib, hukmron partiya yoki bir-birining siyosatiga jiddiy e‘tirozlar bildirmadi. OAVda saylovlarni yoritish so‘z erkinligi cheklovlari bilan olib borildi, oqibatda saylovchilar turli nuqtai nazarlardan foydalanishlarining deyarli imkoni bo‘lmadi. Saylov kuni tinch va tartibli o‘tdi, biroq ko‘plab qonunbuzarliklar, xizmat mavqeini suiiste‘mol qilish holatlari, protsessual va texnik nosozliklar jarayonga salbiy ta‘sir ko‘rsatdi. Ovoz berish, ovozlarni sanab chiqish va natijalarni jadvallarga umumlashtirish jarayonida muhim kafolatlar ko‘pincha e‘tibordan chetda qolib, jarayonning halol bo‘lganligi va shaffofligiga putur yetkazgan.

2024-yil 27-oktabrda bo‘lib o‘tgan parlament saylovi 2017-yildan buyon bo‘layotgan o‘zgarishlar, jumladan, ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish, davlat boshqaruvi, sud-huquq tizimi va asosiy erkinliklarni hurmat qilish sohalarida amalga oshirilayotgan islohotlar sharoitida bo‘lib o‘tdi. 2023-yilgi Konstitutsiyada inson huquqlari qoidalari sezilarli darajada yaxshilanganiga qaramay, fuqarolarning YXHT majburiyatlari va xalqaro standartlarga muvofiq siyosiy hayotda to‘liq ishtirok etishi, xususan, so‘z erkinligi, uyushmalar va tinch yig‘ilishlar erkinligi borasidagi asosiy huquqlarga hurmat bilan bog‘liq holda, qonunchilik va amalda cheklanganligicha qolmoqda. Ro‘yxatga olingan beshta siyosiy partiya hukumat siyosatini qo‘llab-quvvatlash orqali saylovchilarga haqiqiy tanlov taklif qilmadi, bu esa saylov kampaniyasida siyosiy raqobatning yo‘qligida namoyon bo‘ldi.

Umuman olganda, saylov qonunchiligi xalqaro standartlarga va YXHTning demokratik saylovlarni o‘tkazish bo‘yicha majburiyatlariga to‘liq mos kelmaydi. Saylov qonunchiligi 2023-yilda qayta ko‘rib chiqilishi bilan saylov tizimi, partiyalar ro‘yxatini ro‘yxatga olishning yangi qoidalari, saylovni boshqarish organlarini shakllantirish va tuzilmasini o‘zgartirish qoidalari, shuningdek, gender kvotasini oshirishni o‘z ichiga olgan holda sezilarli darajada o‘zgartirildi. Biroq xalqaro ilg‘or tajribalarga muvofiq ushbu o‘zgarishlarni amalga oshirish uchun nisbatan qisqa muddat bo‘yicha savollar yuzaga keldi. DIIHBning avvalgi ayrim tavsiyalari inobatga olingan bo‘lsa-da, qonunchilik bazasida hamon deputatlikka nomzod bo‘lish huquqini cheklash, siyosiy partiyalarni ro‘yxatga olish bo‘yicha og‘ir talablar, fuqarolarning saylovni kuzatish bo‘yicha tartib-qoidalarning yo‘qligi kabi muhim kamchiliklar saqlanib qolmoqda. so‘z erkinligi, uyushmalar va tinch yig‘ilishlar erkinligi borasidagi asosiy huquqlarni himoya qilish bo‘yicha DIIHBning uzoq yillik bir necha tavsiyalari e‘tiborga olinmagan.

Barcha darajadagi saylovga tayyorgarlik samarali va o'z vaqtida amalga oshirildi. Markaziy saylov komissiyasi (MSK) o'z majlislarini muntazam ravishda jonli efirda olib bordi va qarorlarini tezkorlik bilan e'lon qilish orqali shaffoflikka ko'maklashdi. Quyi bo'g'in komissiyalari uchun umummilliy o'quv dasturi, garchi axborotga boy va interaktiv bo'lsa ham, turli joylarda turlicha sifatda taqdim etildi. Saylovchilarning yangi saylov tizimi haqidagi ma'lumotlari cheklangan, biroq saylov uchastkalarida nomzodlar haqidagi ma'lumotlar to'liq berilgan. DIIHBning avvalgi tavsiyalariga qaramay, saylov jarayonining turli jabhalarida davlat va mahalliy boshqaruv organlari bilan chambarchas bog'liq bo'lgan, mahalliy o'zini o'zi boshqarish organi hisoblanuvchi mahallalarning muhim roli quyi bo'g'in saylov komissiyalarining mustaqilligiga salbiy ta'sir ko'rsatishda davom etdi.

Bu saylovda 20 millionga yaqin saylovchi ro'yxatga olingan. Saylovchilar ro'yxatlari jamoatchilik nazorati uchun ochiq bo'lganligi sababli, bu saylovning shaffofligiga ijobiy ta'sir qildi. 2023-yilgi Konstitutsiyaga kiritilgan o'zgartirishlar xalqaro standartlarga muvofiq va DIIHBning uzoq yillik tavsiyasiga javoban, muomalaga layoqatsiz deb topilgan shaxslarning ovoz berish huquqidagi umumiy cheklovni olib tashladi. DIIHBning uzoq yillik tavsiyalariga qaramay, saylov qonunchiligida saylov kuni saylovchilarni qo'shimcha saylovchilar ro'yxatiga kiritishda tegishli ma'muriy kafolatsiz yoki tartibni suiiste'mol qilish holatlariga qarshi sud nazoratisiz qo'shish imkonini beradi.

Ro'yxatga olingan beshta siyosiy partiyaning barchasi o'z nomzodlarini ko'rsatdi. MSK jami 875 nafar nomzodni ro'yxatga oldi, ulardan 375 nafari 75 ta bir mandatli saylov okrugi bo'yicha, 500 nafari esa yagona umummilliy saylov okrugi bo'yicha ishtirok etdi. Qonunchilikda partiyalarni ro'yxatdan o'tkazish uchun ba'zi og'ir talablar yoki ro'yxatga olishni rad etish yoki faoliyatni to'xtatib turish uchun keng huquqiy asoslar saqlanib qolgan. Huquqiy baza mustaqil nomzodlarning saylovda qatnashishiga ham ruxsat bermaydi, bu xalqaro standartlar va DIIHBning avvalgi tavsiyalariga ziddir. Saylovda qatnashish huquqiga nisbatan bunday cheklovlar saylovlar va siyosiy raqobatning plyuralistik xususiyatini cheklab qo'yadi.

Bu saylovlarda ayollar uchun gender kvotasi 30 foizdan 40 foizga oshirildi. Xotin-qizlar Qonunchilik palatasida vakolati tugayotgan deputatlarning 150 o'rinidan 47 tasini egallab, nomzodlarning 45 foizini tashkil qiladi. Bundan tashqari, Senat Spikeri, Qonunchilik palatasi Spikerining yetti nafar o'rinbosaridan biri va Bosh vazirning to'rt nafar o'rinbosaridan biri ayollardir. Biroq, xotin-qizlarning jamoat va siyosiy hayotdagi faolligini oshirishga qaratilgan sa'y-harakatlarga qaramay, rahbarlik lavozimlarida xotin-qizlar yetarlicha vakillik qilayotganlari yo'q. 27 nafar vazirdan atigi 2 nafari va Sudyalar oliy kengashining 12 nafar a'zosidan 3 nafarigina ayollardir. Viloyat hokimlarining hammasi erkaklardir. Xotin-qizlar saylov boshqaruvida yaxshi vakillik qiladilar, lekin yuqori darajalarda, jumladan, MSKda va rahbarlik lavozimlarida ayollar soni maqtanarli emas.

Saylov kampaniyasi ancha vazmin ruhda o'tdi va nomzodlar hukmron partiya yoki bir-birlarining siyosatini ochiqchasiga tanqid qilmadi yoki unga e'tiroz bildirmadi. Nomzodlar saylovoldi kampaniyasini teng sharoitlarda olib borishda erkin bo'lsa-da, asosiy erkinliklarning tizimli ravishda cheklanishi jamoatchilikda saylov jarayoniga ishonchsizlik va tanlovning asl mohiyatiga nisbatan keng shubha uyg'otdi. Kampaniya, birinchi navbatda, kichik va o'rta hajmdagi yopiq yig'ilishlar, bilbordlar, plakatlar, televideniye, o'zbek tilida internet va ijtimoiy tarmoqlardagi reklamalar hamda cheklangan ochiq tadbirlar orqali o'tkazildi.

Saylov kampaniyasini moliyalashtirish bo'yicha me'yoriy-huquqiy baza mujmal, u samarali nazorat va jamoatchilik nazoratini ta'minlamadi va bu bilan saylov jarayonlarining shaffofligiga putur yetadi. Saylovoldi kampaniyasini moliyalashtirish faqat davlat byudjeti hisobidan va faqat MSK tomonidan tasdiqlangan nomzodlar ro'yxati bilan ro'yxatga olingan siyosiy partiyalarga ajratiladi. Eng yaxshi

xalqaro amaliyotga zid ravishda, DIIHBning oldingi tavsiyalariga qaramay, kompaniyani moliyalashtirishning muqobil manbalari, masalan, xususiy xayriyalar, taqiqlanganligicha qolmoqda. MSK ma'lumotlariga ko'ra, barcha siyosiy partiyalar qonunda belgilangan muddatlarda oraliq hisobotlarni taqdim etgan. DIIHBning oldingi tavsiyalariga zid holda, puxta va o'z vaqtida nazorat qilinmaganligi hamda to'xtatuvchi jazo choralarining yo'qligi saylov kompaniyasini moliyalashtirishning shaffofligi va samaradorligiga putur yetkazadi.

Ommaviy axborot vositalarining huquqiy bazasi OAV erkinligi va so'z erkinligining xalqaro standartlariga javob bermaydi. Unda diniy ekstremizm, jamoat tartibi va yolg'on ma'lumotlarga oid keng va noto'g'ri ta'riflar mavjud bo'lib, ular huquqiy aniqlikni ta'minlamaydi va so'z erkinligi huquqini asossiz ravishda cheklaydi. DIIHBning avvalgi tavsiyalariga qaramay, tuhmat va haqorat jinoiy huquqbuzarlik ekanicha qolmoqda, prezidentga omma oldida tuhmat qilish va haqorat qilish esa ozodlikdan mahrum qilish bilan jazolanishi mumkin. Qolaversa, OAV tahririyati erkinligiga tashqi asossiz aralashuv va cheklangan reklama bozori fikrni ochiq bayon qilish va mustaqil jurnalistikani bo'g'ib, o'zini o'zi senzura qilishning ommalashuviga sabab bo'ladi. Shu bilan birga, ochiq ma'lumotlardan foydalanishdagi qiyinchiliklar jamoatchilikni qiziqtirgan masalalar bo'yicha tahliliy hisobotlarning cheklanishiga olib keladi. Davlat ommaviy axborot vositalari va ommaviy nashrlar qonun hujjatlariga muvofiq bepul efir vaqti va nashr uchun sahifa ajratdi.

Umuman olganda, OAVda saylov bilan bog'liq yangiliklar unchalik ko'p bo'lmadi va ularda fuqarolarga ongli tanlov qilishga yordam beruvchi partiya platformalari tahlil qilinmadi. Davlatga qarashli markaziy telekanallar qonun hujjatlariga muvofiq bepul efir vaqti ajratdi, debatlar tashkil qildi va yangiliklar ancha muvozanatli tarzda yoritildi. Biroq ayrim xususiy telekanallar OAV va jurnalist odob-axloq qoidalarini, shuningdek, MSKning yangiliklarni muvozanatli yoritish bo'yicha talablarga zid tarzda pulli kontentni yangiliklar sifatida efirga uzatdi. Tegishli qonuniy talab bo'lmasa, oflayn va onlayn nashr etilgan pulli siyosiy kontentga pulli ekanligi haqida ta'kidlanishi zarur, bunga rioya qilinmaslik esa, shaffoflikka putur yetkazdi. Beshta xususiy telekanal hamkorlikda haftalik jonli saylovoldi debatlarini tashkil etdi, bitta axborot sayti esa, saylovoldi debatlarini o'tkazishga muvaffaq bo'ldi.

Saylov ma'muriyati saylov bilan bog'liq har qanday shikoyatlar bo'yicha tegishli vakolatlarga ega, saylov komissiyalarining xatti-harakatlari va qarorlari ustidan faqat ma'muriy sudlarga berilishi kerak bo'lgan shikoyatlar bundan mustasno. Xususan, DIIHBning avvalgi tavsiyasiga ko'ra, ro'yxatdan o'tish to'lovlari bekor qilingan. Saylovga oid nizolarni ko'rib chiqish muddati ham saylovni boshqarish, ham sudlar uchun eng yaxshi xalqaro tajribaga mos keladi. Ijobiy jihati shundaki, DIIHBning avvalgi tavsiyalariga muvofiq, barcha shikoyatlar maxsus reyestrda ro'yxatga olinishi zarur, saylov komissiyalari esa shikoyatchilarni qaror haqida xabardor qilishi va qaror qabul qilish majlisida ishtirok etishiga ruxsat berishi lozim bo'ladi.

DIIHBning avvalgi tavsiyalariga va YXHT majburiyatlariga zid bo'lishiga qaramay, qonunchilikda fuqarolarning saylovlarni kuzatishlari bo'yicha tartib-qoidalar mavjud emas. Xalqaro tashkilotlar, siyosiy partiyalar, mahalla qo'mitalari va akkredetatsiyadan o'tgan ommaviy axborot vositalari vakillari saylovlarda kuzatuvchi sifatida qatnashish huquqiga ega. MSK 851 nafar xalqaro kuzatuvchini ro'yxatga oldi. DIIHB SKMning ba'zi suhbatdoshlari chet eldan moliyalashtirishdagi cheklovlarni fuqarolik jamiyati, shu jumladan faoliyati saylovga yo'anltirilgan tashkilotlar rivojlanishi yo'lidagi eng asosiy to'siq sifatida e'tirof etdilar.

Saylov kuni tinch va tartibli o'tdi, biroq ko'plab qonunbuzarliklar, xizmat mavqeini suiiste'mol qilish holatlari, protsessual va texnik nosozliklar jarayonga salbiy ta'sir ko'rsatdi. Kuzatilayotgan 1053 ta saylov uchastkasining 12 foizida ovoz berish jarayoni salbiy baholandi, bunga saylovchilarning ovoz berish huquqini tekshirish va bir necha marta ovoz berishning oldini olishga qaratilgan xavfsizlik

choralarining yetarli darajada amalga oshirilmagani oqibatida tez-tez kuzatilgan jiddiy protsessual qoidabuzarliklar sabab bo'lgan. Ovoz berishda qatnashgan saylovchilar soni va rasman e'lon qilingan saylovchilarning dastlabki ma'lumotlari o'rtasidagi doimiy tafovutlar qayd etildi. 100 ta saylov uchastkasidan 43 tasida yopilish va ovozlarni sanash jarayonlari salbiy baholandi, bunga esa, asosan, muhim protsessual xatoliklar va kamchiliklar sabab bo'ldi. Kuzatilayotgan saylov uchastkalarining yarmidan ko'pida ovozlarni sanab chiqish tartib-qoidalariga rioya etilmagan, yarashuv bo'yicha muhim qadamlar o'tkazib yuborilgan va jarayonning yaxlitligi haqida xavotir bildirilgan. XSKM 14 ta HSKning barchasida ovoz berish natijalari jadvallarni kuzatdi va to'laqonli kuzatishga to'sqinlik qilish holatlari oqibatida shaffoflikka putur yetkazilgani tufayli, ularning yarmini salbiy baholadi. Umuman olganda, ovozlarni sanash va natijalarni jadvallarga kiritish jarayonlari 1990-yildagi YXHT Kopengagen hujjatining 7.4-bandiga muvofiq ovozlarni halollik bilan sanab chiqilishi va hisobot berishlarini ta'minlashi borasidagi talablarga zid bo'lganligi sababli, jiddiy tashvishga sabab bo'ldi.

DASTLABKI NATIJALAR

Dastlabki shart sharoitlar

2024-yil 26-iyul kuni Markaziy saylov komissiyasi tomonidan 2024-yil 27-oktabr kuni mahalliy Kengashlarga saylov bilan bir vaqtda Oliy Majlis quyi (qonunchilik) palatasiga saylovlar o'tkazilishi belgilandi¹. Ro'yxatga olingan beshta siyosiy partiya bo'lib, ularning barchasi parlamentda vakillik qiladi². O'zbekistonda kuchli prezidentlik boshqaruv tizimi mavjud bo'lib, u ilgari o'tkazilgan ba'zi islohotlarga qaramay, markazlashgan holda qolmoqda³. Prezident qonun chiqaruvchi hokimiyatni parlament bilan birgalikda amalga oshirsa-da, eng muhim qarorlar prezident tomonidan qabul qilinadi, bu esa hokimiyatlarning samarali bo'linishini shubha ostiga qo'yadi⁴.

Yangi aralash saylov tizimida o'tkaziladigan 2024-yilgi parlament saylovi 2023-yilda sezilarli darajada o'zgartirilgan Konstitutsiyaning qabul qilinishi va saylov qonunchiligiga kiritilgan o'zgarishlardan so'ng saylov tizimini isloh qilish davri yakunlandi⁵. O'zgartirilgan Konstitutsiyada inson huquq va erkinliklariga oid ayrim qoidalar mustahkamlandi⁶. Biroq fuqarolarning siyosiy hayotda ishtirok etish imkoniyatlari qonunda va amalda, xususan, 1990-yildagi YXHT Kopengagen

¹ DIIHB SKM mahalliy saylovlarni faqat parlament saylovlariga ta'sir qiladigan darajada kuzatdi.

² 2019-yilgi Parlament saylovidan so'ng Parlamentda O'zbekiston Liberal-demokratik partiyasi (UzLiDeP) – 53 ta, Milliy tiklanish demokratik partiyasi (MTDP) – 36 ta, Sotsial-demokratik partiya (SDP) – 24 ta, O'zbekiston Xalq demokratik partiyasi (XDP) – 22 ta va O'zbekiston Ekologik partiyasi (EP) – 15 ta deputatlik o'rinlarini qo'lga kiritdi.

³ Bu islohotlar parlament nazoratining yangi mexanizmlari, jumladan, hukumat va davlat byudjeti faoliyatini yanada chuqurroq tekshirish, deputatlik so'rovlaridan foydalanishni joriy etdi. Shuningdek, Senatning roli kengaytirilib, unga prezident takliflari asosida asosiy sud va hukumat amaldorlarini tayinlash imkonini berdi.

⁴ Prezident majburiy bo'lgan farmon va qarorlar chiqaradi, asosiy mansabdor shaxslarni, jumladan, 65 nafar senator dan 9 nafarini, barcha viloyatlar hokimlarini, Sudyalar oliy kengashi a'zolarini, Bosh prokuror, Davlat xavfsizlik xizmati raisini tayinlaydi. Oliy Majlis referendum o'tkazishi va byudjetni qabul qilishi mumkin, uning qonunchilik palatasi esa prezidentning taklifiga binoan Bosh vazirni saylaydi.

⁵ 2024-yil 19-yanvarda Senat parlament faoliyatini qayta ko'rib chiqilgan Konstitutsiyaga muvofiq lashtiruvchi qonunchilikka o'zgartirishlarni ma'qulladi. O'zgartirishlar har ikki palatani tarqatib yuborish qoidalarini joriy etdi, senatorlar soni 100 tadan 65 taga qisqartirildi, Bosh vazir va Vazirlar Mahkamasi a'zolarini tayinlash jarayonini o'zgartirdi, fuqarolarga, Senatga, Ombudsmanga va Markaziy saylov komissiyasiga qonunchilik tashabbusi huquqi berildi.

⁶ Yangi Konstitutsiyada ozodlikdan mahrum etilgan shaxslarga nisbatan qo'shimcha kafolatlar, o'lim jazosini taqiqlash, inson huquqlarini bevosita qo'llanilganda va unda qarama-qarshilikka duch kelingan taqdirda Konstitutsiyaning milliy qonunchilikdan ustun bo'lishi ta'minlandi.

Hujjatining 3 va 7.6 bandlariga zid ravishda, uyushmalar⁷ va tinch yig'ilishlar⁸ erkinligi va so'z erkinligi⁹ borasidagi asosiy huquqlariga nisbatan nomutanosib ravishda cheklanganligicha qolmoqda¹⁰. Murakkab va o'zboshimchalik bilan qo'llanilishi mumkin bo'lgan "Siyosiy partiyalarni ro'yxatga olish to'g'risida"gi qonun hujjati o'zgarishsiz qolmoqda¹¹. Bir necha bor urinishlarga qaramay, 2003-yildan buyon yangi siyosiy partiya ro'yxatga olinmagan, 2019-yilda hukumatni yoqlovchi O'zbekiston Ekologik partiyasi bundan mustasno¹². DIIHB SKMning ayrim suhbatdoshlari yangi siyosiy partiyalar yoki haqiqiy muxolifat yo'qligidan afsusda ekanligini bildirishib, asosan hukumatparast besh partiya saylovchilarga haqiqiy tanlov taklif qilmayotganini va saylovchilarning qiziqishi yoki ishtirokini haligacha jalb qilmaganini ta'kidlashdi.

DIIHB SKM suhbatdoshlarining ko'pchiligi davom etayotgan islohotlar fuqarolarning siyosiy yoki qaltis bo'lmagan masalalar bo'yicha harakat erkinligini ta'minlagan bo'lsa-da, fuqarolik va siyosiy huquqlar, shuningdek, ahamiyatli demokratik islohotlar bo'yicha erishilgan yutuqlar COVID-19 pandemiyasi hamda 2022-yilda Qoraqalpog'istonda sodir bo'lgan voqealardan keyin susaygan yoki to'xtab qolganini ta'kidladilar¹³. Ba'zilar buni islohotlarni ehtiyotkorlik bilan qayta izga solish bilan bog'liq deb taxmin qildilar. DIIHB SKMning bir necha suhbatdoshi asosiy erkinliklar to'g'risidagi qonun hujjatlarini ko'rib chiqish bo'yicha xalqaro hamkorlar bilan olib borilayotgan sa'y-harakatlar

⁷ DIIHB va Venetsiya komissiyasining 2020-yilgi [Siyosiy partiyalarni tartibga solish bo'yicha yo'riqnomasi](#) 68-bandida "partiyani ro'yxatga olishni rad etish asoslari qonunda aniq ko'rsatilishi va u xolis mezonlar asosida belgilanishi" tavsiya etiladi. 1999-yilda qabul qilingan "Nodavlat notijorat tashkilotlari to'g'risida"gi qonun, unga oid qaror va hujjatlar fuqarolik jamiyati tashkilotlari (FJT) uchun Adliya vazirligi tomonidan xorijiy grantlarni tasdiqlash, davlat organlari bilan majburiy hamkorlik, Adliya vazirligining NNTlar barcha tadbirlariga rozilik berishi va ularga to'siqsiz kira olishi, shuningdek, NNTlar xodimlarining xorijga xizmat safarlari haqida Adliya vazirligini xabardor qilish kabi qat'iy talablarni o'z ichiga oladi. Vazirlar Mahkamasining [2023-yildagi 527-son qarori](#) nodavlat notijorat tashkilotlari uchun xorijiy grantlarni ro'yxatdan o'tkazishni potensial jihatdan soddalashtirdi va ruxsat etilgan xorijiy grantlar miqdoriga aniqlik kiritdi.

⁸ Hech bir qonun mitinglar, yig'ilishlar va namoyishlarni maxsus tarzda tartibga solmaydi. Biroq ma'muriy tartiblar qonuniy talablarni buzgan holda tashkil etilgan yoki o'tkazilgan tinch yig'ilishlarni taqiqlaydi va ularga chora ko'radi. Agar bunday harakatlar takroran sodir etiladigan bo'lsa, jinoiy javobgarlikka tortiladi va uch yilgacha ozodlikdan mahrum qilish bilan jazolanadi. Shuningdek, Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeksda ruxsat etilmagan mitinglar, yig'ilishlar va namoyishlar o'tkazishga ko'maklashish uchun jazo choralari belgilangan. DIIHB va Venetsiya komissiyasining 2020-yilgi Tinch yig'ilishlar o'tkazish erkinligi bo'yicha [yo'riqnomasining](#) 36-bandida shunday tavsiya beriladi: "Yig'ilish haqida oldindan ogohlantirmaslik yoki yig'ilish uchun belgilangan yo'nalish, vaqt va joy cheklovlariga rioya qilmaslik kabi jinoyatlar qamoq jazosi yoki katta jarimalar bilan jazolanmasligi zarur".

⁹ Jinoyat kodeksining terrorizm, diniy ekstremizm, prezidentga nisbatan ommaviy haqorat yoki tuhmatga doir jinoyatlarga oid qoidalari mujmal va ular o'zboshimchalik bilan qo'llanilishi mumkin.

¹⁰ [1990-yilgi YXHT Kopengagen hujjatining](#) 3-bandida ishtirokchi davlatlar "siyosiy tashkilotlarga nisbatan plyuralizm muhimligini tan oladilar". Bu hujjatning 7.6-bandda "shaxslar va guruhlarning o'z siyosiy partiyalarini yoki boshqa siyosiy tashkilotlarini to'liq erkinlik bilan tuzish huquqi" kafolatlangan.

¹¹ BMT Inson huquqlari qo'mitasining (HRC) o'zining [2020-yilgi O'zbekistonning beshinchi davriy hisobotiga oid yakuniy kuzatishlar](#)ida davomli xavotirlarni ta'kidlab: "Amaldagi qonunchilik uyushmalar erkinligi huquqiga (a) NNTlar va siyosiy partiyalarni ro'yxatga olish uchun asossiz hamda og'ir huquqiy va ma'muriy talablar; (b) ro'yxatga olishni rad etish sabablarining keng ro'yxati kabi cheklovlar qo'yishda davom etmoqda.

¹² 2021-yilda Xidirnazar Allaqulov boshchiligidagi "Haqiqat va Taraqqiyot" sotsial-demokratik muxolifat partiyasi hamda "Xalq manfaatlari" demokratik partiyasi kerakli miqdordagi imzolarni to'play olmagan uchun ro'yxatdan o'tkazilmadi. Janob Allaqulov DIIHB SKMga partiyani ro'yxatdan o'tkazishga urinishlari, jumladan, 2023-yilda o'z partiyasini boshqa nom ostida ro'yxatdan o'tkazishga urinishi rad etilgani haqida xabar bergan, buning ortidan ichki ishlar xodimlari tomonidan unga, uning oila a'zolari va tarafdorlariga nisbatan doimiy qo'rquqitish va hujumlar sodir bo'lgan. Qolaversa, "Ozod Vatan" va "Erk" demokratik partiyalari faollari qo'rquqitish va ta'qiblar bo'lganini aytib, partiya tuzishga urinishlaridan voz kechishgan.

¹³ Qoraqalpog'iston Respublikasining suveren maqomi va uning ajralib chiqish huquqini bekor qilishga qaratilgan Konstitutsiyaga dastlab taklif qilingan o'zgartirishlar 2022-yil iyul oyida ichki ishlar xodimlari tomonidan namoyishni tarqatib yuborishi natijasida avtonom respublikada keng ko'lamli norozilik namoyishlari va qurbonlar bo'lgan edi. Prezident Mirziyoyevning mintaqaga tashrifidan keyin taklif qilingan tuzatishlar bekor qilindi.

va maslahatlashuvlar, aksariyat hollarda oldinga muhim qadamlar uchun aniq muddatlar belgilanmaganligini eslatib o'tdilar.

Xotin-qizlar Qonunchilik palatasida vakolati tugayotgan deputatlarning 150 o'rinidan 47 tasini va Senatning 100 a'zosidan 21 tasini egallaydi. Bundan tashqari, Senat Spikeri, Qonunchilik palatasi Spikerining yetti nafar o'rinbosaridan biri va Bosh vazirning to'rt nafar o'rinbosaridan biri ayollardir. Qolaversa, rahbarlik lavozimlarida xotin-qizlar vakilligi ham oz darajada qolmoqda. 27 nafar vazirdan atigi 2 nafari va Sudyalari oliy kengashining 12 nafar a'zosidan 3 nafari ayollardir. Viloyat hokimlarining hammasi erkaklardir.¹⁴

Huquqiy mexanizmlar va saylov tizimi

Saylovlar birinchi navbatda 2023-yilgi Konstitutsiya va 2019-yilgi Saylov kodeksi bilan tartibga solinadi, unga oxirgi marta 2023-yilda o'zgartirishlar kiritilgan¹⁵ Oxirgi parlament saylovlaridan keyin saylovning huquqiy bazasi sezilarli darajada o'zgardi. O'zgartirishlar saylov tizimini qayta ko'rib chiqish, partiyalar ro'yxatini ro'yxatga olish qoidalari, Markaziy saylov komissiyasini shakllantirish qoidalari, hududiy saylov komissiyalari (HSK) faoliyatini yangi bosqichga o'tkazishni o'z ichiga oladi. Ushbu tuzatishlar qabul qilinishidan saylovlar o'tkazilishigacha bo'lgan vaqt nisbatan qisqa bo'lib, bu ilg'or xalqaro tajribaga mos kelmaydi¹⁶. Ijobiy jihati shundaki, nomzodlarning gender kvotasi 30 foizdan 40 foizga oshirilib, partiya ro'yxatiga har besh nomzoddan kamida ikki nafar ayol kiritilishi shart. Qonunchilik jarayoni rasmiy ravishda jamoatchilik ishtiroki va maslahatlarini o'z ichiga olgan, biroq mazmunli jamoatchilik fikri uchun juda qisqa muddatlarni taqdim etgan¹⁷.

O'zgartirishlar DIIHBning avvalgi bir qancha tavsiyalarini, jumladan, saylov qonunchiligini qayta ko'rib chiqish, og'ir jinoyatlarda aybdor deb topilgan shaxslarning ovoz berishiga qo'yilgan umumiy cheklolarni olib tashlash, bir necha marta ovoz berish va saylovoldi kampaniyasini moliyalashtirish bo'yicha hisobot berish qoidalari buzganlik uchun ma'muriy jazolarni joriy etish, shuningdek, xotin-qizlarning jamiyat hamda siyosiy hayotdagi faolligini oshirishga qaratilgan qonunchilik doirasidagi chora-tadbirlarni hisobga oldi. Oxirgi islohotlarga qaramay, qonunchilik bazasida bir

¹⁴ BMT Xotin-qizlarni kamsitishning barcha shakllariga barham berish bo'yicha qo'mitasi (CEDAW) [O'zbekistonning Oltinchi davriy hisoboti bo'yicha o'zining yakuniy xulosalarida](#) "maqsadli chora-tadbirlarni, jumladan, kvotalar va saylov kampaniyasini boshqaruvning barcha darajalarida, Oliy Majlisda va [...], xususan, qarorlar qabul qilish darajasida maqsadli moliyalashtirish kabi maxsus choralarni ko'rishni tavsiya qildi". Shuningdek, [Xotin-qizlarning siyosiy va jamoat hayotidagi ishtiroki to'g'risidagi YXHT vazirlarining 07/02-sonli Afina qarorining](#) 2, 3 va 5-bandlariga qarang.

¹⁵ Ular 1996-yildagi "Siyosiy partiyalar to'g'risida"gi qonun, 2004-yildagi "Siyosiy partiyalarni moliyalashtirish to'g'risida"gi qonun, 1995-yildagi Jinoyat kodeksi va 1995-yildagi Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeks, shuningdek, Prezident va vazirlik qarorlari, nizomlari va MSKning majburiy normativ hujjatlari bilan to'ldiriladi. 2019 va 2021-yillarda O'zbekistonda "Xotin-qizlar va erkaklar uchun teng huquq hamda imkoniyatlar kafolatlari to'g'risida"gi va "Nogironligi bo'lgan shaxslarning huquqlari to'g'risida"gi qonunlar qabul qilindi.

¹⁶ Bu o'zgartirishlar Parlament sayloviga atigi o'n oy qolganida qabul qilingan. Venetsiya Komissiyasining [2002 yildagi "Saylov masalalarida adolatli amaliyot kodeksi"ning](#) II.2.b bo'limida "saylov qonunchiligining asosiy elementlari, xususan, saylov tizimining o'zi, saylov komissiyalarining tarkibi va saylov okruglarining chegaralanishi saylovlarga bir yildan kamroq vaqt qolganda o'zgartirilishi belgilanmasligi kerak".

¹⁷ MSK bu jarayonda ishtirok etgani haqida xabar berib, DIIHB SKMga jarayon ommaviy bo'lgani, jamoatchilikdan 400 ta taklif va fikr-mulohazalar olinganini ma'lum qildi. Qonun loyihasi 2023-yil 10-oktabrda umumxalq muhokamasiga qo'yilgan va e'lon qilingan kundan boshlab 70-kuni, ya'ni 2023-yil 18-dekabrda qabul qilingan. "Normativ-huquqiy hujjatlar to'g'risida"gi Qonunda jamoatchilik muhokamasi uchun kamida 15 kun muddat belgilangan. Jamoatchilik takliflari qabul qilinishi yoki rad etilishi mumkin bo'lsa-da, rad etish asosli bo'lishi zarur. [1991-yildagi Moskva hujjatining](#) 18.1-bandida keltirilishicha, "Qonunchilik to'g'ridan-to'g'ri va ularning saylangan vakillari orqali xalqning xohish-irodasini aks ettiruvchi ochiq jarayon orqali ishlab chiqiladi va qabul qilinadi". Oldingi holatlardagi amaliyotdan farqli o'laroq, DIIHBning ushbu tuzatishlar bo'yicha fikri so'ralgani yo'q.

qator muhim kamchiliklar, jumladan, saylovda qatnashish huquqini cheklash va siyosiy partiyalarni ro'yxatdan o'tkazish bo'yicha og'ir talablar, shuningdek, fuqarolarning saylovni kuzatish va saylov natijalarini e'lon qilish bo'yicha shartlarning yo'qligi kabilar saqlanib qolmoqda. Bundan tashqari, qonunchilikdagi ayrim mujmalliklar va kamchiliklarga hamon aniqlik kiritish zarurligicha qolmoqda¹⁸. DIIHBning bir qancha uzoq yillik tavsiyalari, jumladan, so'z erkinligi, uyushmalar va tinch yig'ilishlar erkinligi borasidagi asosiy huquqlar amalga oshirilmagan¹⁹. Huquqiy baza hali ham YXHT majburiyatlari va demokratik saylovlar bo'yicha boshqa xalqaro majburiyatlar va standartlarga to'liq rioya qilish uchun jiddiy o'zgarishlarni talab qiladi. Ijobiy jihati shundaki, MSK DIIHB tavsiyalarini bajarish bo'yicha yo'l xaritasini ishlab chiqdi va DIIHB SKMni saylov islohotlarini yanada ilgari surish bo'yicha rejalari haqida xabardor qildi.

Konstitutsiyada xalqaro shartnomalarning milliy qonunchilikdan ustunligi va inson huquqlari bo'yicha xalqaro huquq me'yorlarining bevosita qo'llanilishi ko'zda tutilgan. Biroq asosiy erkinliklarni amalga oshirishni tartibga soluvchi qonunosti hujjatlar qayta ko'rib chiqilmagan. Bu jarayonning bir qancha jihatlari Prezident farmonlari va boshqa qonunosti hujjatlari bilan tartibga solinishda davom etmoqda. Amalda qonunosti hujjatlari ustuvorligining saqlanib qolishi qonun hujjatlarining huquqiy aniqligi ta'minlamaydi.

Parlament ikki palatadan, Senat va quyi qonunchilik palatasidan iborat bo'lib, ikkalasi ham besh yillik vakolat muddatiga ega²⁰. 2023-yilgi tuzatishlardan so'ng, Senat bilvosita saylangan 65 nafar a'zoga ega bo'ladi, 150 nafar quyi palata esa avvalgi majoritar tizim o'rniga yangi aralash saylov tizimi asosida saylanadi. Yetmish besh deputat bir mandatli saylov okruglari bo'yicha nisbiy ko'pchilik ovoz berish, ya'ni majoritar tizimga ko'ra, qolgan 75 nafari esa butun mamlakat bo'ylab yopiq ro'yxat bo'yicha mutansoib tizimda yetti foizlik chegara asosida saylanadi. Saylov haqiqiy bo'lishi uchun mamlakat bo'ylab jami saylovchilarning kamida 33 foizi ishtirok etishi lozim.

Yaqinda kiritilgan o'zgartirishlardan so'ng MSK 2024-yil avgust oyida 75 ta bir mandatli saylov okrugi uchun chegaralarni belgiladi. Qonunga ko'ra, barcha saylov okruglarida saylov huquqiga ega bo'lganlar soni taxminan teng bo'lishi kerak, bunda har bir saylov okrugi bo'yicha saylovchilarning o'rtacha respublika sonidan 10 foizgacha ko'p yoki kam bo'lishiga ruxsat etiladi. Markaziy saylov komissiyasining DIIHB SKMga ma'lum qilishicha, beshta okrugdagi saylovchilar soni geografik joylashuvi va aholi ko'p joylashgan hududlardagi ovozlar soni tufayli o'rtacha respublika ko'rsatkichidan 15 foizdan ko'proq chetlashgan²¹.

¹⁸ Qonunda bir qancha muhim yo'nalishlar, jumladan, saylovda mahallalarning o'rni, davlat resurslaridan foydalanish, yuqori mansabdor shaxslarning saylovoldi kampaniyasida ishtirok etishi, saylov okruglari chegaralarini belgilashda aniqlik yo'q.

¹⁹ BMT Inson huquqlari qo'mitasi (HRC) FSHXPga berilgan [25-umumiy izohi](#) 12-bandida "so'z erkinligi, uyushmalar va tinch yig'ilishlar erkinligi saylov huquqini samarali amalga oshirishning muhim shartlari bo'lib, bu huquqlar to'liq himoya qilinishi kerak," deb ta'kidlangan. Shuningdek qarang: BMT Inson huquqlari qo'mitasining [2020-yilgi O'zbekistonning beshinchi davriy hisobotiga oid yakuniy kuzatishlari](#), [O'zbekiston bo'yicha tavsiyalar](#) hamda HRC'ning [2023 yilgi universal davriy sharhi](#). Shuningdek, tavsiyalarning ko'rib chiqilish holatiga oid ma'lumot olish uchun DIIHBning [O'zbekiston bo'yicha saylovlarga oid tavsiyalarning ma'lumotlar bazasi bo'limini](#) ko'rib chiqing.

²⁰ Senat 12 viloyat, Toshkent shahri va Qoraqalpog'iston Respublikasining har biridan mahalliy Kengashlar (Qangashlar) va Jo'qorg'i Kengesi (Qoraqalpog'iston Respublikasi Oliy Kengashi) deputatlari tomonidan saylanadigan to'rttadan senatordan iborat. Prezident 9 nafar senatorni tayinlaydi.

²¹ Tumanlar bo'yicha farqlar quyidagicha bo'ldi: Navoiy viloyati, 19-sonli bir mandatli saylov okrugi (BMSO) (og'ish 23 foiz), 20-son (22), 21-son (25). Toshkent shahardagi 71-sonli BMSO (18) va 72-sonli (25). Venetsiya Komissiyasining 2002 yildagi "Saylov masalalarida adolatli amaliyot kodeksi"ning 2.2.iv bo'limi tavsiyasiga muvofiq: "Me'yordan ruxsat etilgan og'ish 10% dan oshmasligi, 15% dan aniq oshmasligi kerak, alohida holatlar bundan mustasno (ozchilik guruhleri. aholi kam yashaydigan ma'muriy birliklarni himoya qilish maqsadida)".

Saylovni boshqarish

Parlament saylovlari Markaziy saylov komissiyasi (MSK), 14 ta hududiy saylov komissiyasi (HSK) va 11 028 ta uchastka saylov komissiyasi (USK), shu jumladan, xorijda tashkil etilgan 57 ta uchastka saylov komissiyasi tomonidan o'tkazildi²². Keng mas'uliyatli doimiy organ bo'lgan MSK saylov jarayonining barcha bosqichlarini nazorat qiladi²³. 2023-yilda qonunchilikka kiritilgan o'zgartishlarga ko'ra, uning a'zolari soni 21 dan 9 taga qisqartirildi²⁴. MSK raisi MSK tomonidan o'z a'zolari orasidan besh yil muddatga saylanadi va bu lavozimni ketma-ket ikki muddatdan ko'p bo'lmagan muddatga egallashi mumkin. MSKning hozirgi tarkibiga faqat ikkita ayol kiritilgan.

2023-yilgi tuzatishlar, shuningdek, saylov boshqaruvini qayta tuzib, o'z hududlaridagi saylovlarni nazorat qilish uchun 14 ta yangi HSK joriy etildi²⁵. MSK 2024-yil 29-mayda hududiy vakillik organlarining tavsiyasiga binoan HSKlarni shakllantirdi²⁶. HSK 12-16-sentabr kunlari mahalliy Kengashlar tomonidan tavsiya etilgan a'zolar orasidan fuqarolarning kundalik hayotining ko'plab jabhalarida ishtirok etuvchi mahalliy o'zini o'zi boshqaruv organi hisoblanuvchi mahallalar, shuningdek, jamoat birlashmalari va boshqa tashkilotlar vakillaridan uchastka saylov komissiyalarini tayinladi²⁷. USK ovoz berish va ovozlarni sanab chiqishni tashkil qiladi va o'tkazadi, 5–19 nafar a'zodan iborat bo'ladi. USK a'zolarini tayinlash bo'yicha jamlanma ma'lumotlarni HSK darajasida doim ham topishning iloji bo'lmadi, bu esa, jarayonning shaffofligini pasaytirdi²⁸. DIIHB SKM hududiy saylov komissiyalari darajasida mahallalar va Mahallalar milliy uyushmasining muhim ta'sirini qayd etdi²⁹. DIIHB SKMning ayrim suhbatdoshlari saylovni boshqarishda bunday ishtirok etishning betarafligiga shubha qilishdi.

MSK texnik muddatlarni bajarishda umuman samarali bo'lgan bo'lsa-da, uning siyosiy partiyalar, OAV va xalqaro kuzatuvchilar ishtirokidagi yig'ilishlari asosan rasmiy bo'lgan. Qarorlar bir ovozdan qabul qilindi, ba'zan MSK veb-saytida asosiy hujjatlarni topib bo'lmadi. HSKlar professional tarzda ishladi, biroq ularning yangi saylov okruglari chegaralari va saylov ma'lumotlari, xususan, raqamli platformalardan foydalanish imkoniyatini tushunishlarida ba'zi kamchiliklar borligi qayd etildi.

MSK barcha quyi bo'g'in saylov komissiyalari uchun umummilliy kaskad o'quv-treninglarini o'tkazdi. DIIHB SKM kuzatuvchilari quyi bo'g'indagi komissiyalarning individual roli va tartiblariga qaratilgan treningni amaliy va interaktiv, lekin sifat jihatidan turlicha bo'lgan deb

²² Jazoni ijro etish muassasalari, harbiy qismlar, kasalxonalar va boshqa sog'liqni saqlash muassasalarida maxsus saylov uchastkalari tashkil etilgan.

²³ Bundan tashqari, Markaziy saylov komissiyasi deputatlikka nomzodlarni ro'yxatga olish, saylovoldi kampaniyasini o'tkazishda, jumladan, OAVda, saylov byulletenlarini tarqatishda teng imkoniyatlarni ta'minlash, saylov natijalarini tasdiqlash va bekor qilish bilan shug'ullanadi. Davlat va mahalliy hokimiyat organlari saylov komissiyalarini moddiy-texnik jihatdan hamda kundalik ehtiyojlarini ta'minlaydi.

²⁴ MSK a'zolarini parlament hududiy vakillik organlarining takliflari asosida noma'lum muddatga tayinlaydi. MSKning bir a'zosi Qoraqalpog'iston Respublikasi vakili bo'lishi shart.

²⁵ Bu holat respublikaning 12 viloyatining har birida bittadan va Toshkent shahrida bitta vaziyatda kuzatilgan. Qoraqalpog'iston Respublikasi Markaziy saylov komissiyasi umumxalq saylovini o'tkazishda HSK vakolatlarini amalga oshiradi.

²⁶ HSKlar rais, rais o'rinbosari, kotib va 12 dan 18 tagacha boshqa a'zoldan iborat bo'ladi. MSKning qarori asosida HSKning uch nafargacha a'zosi doimiy asosda, qolganlari esa ixtiyoriy asosda besh yil muddat faoliyat ko'rsatadi. MSK rais, o'rinbosar va kotib lavozimlariga tajribali va malakali nomzodlarni saralash bo'yicha suhbatlar o'tkazdi.

²⁷ Siyosiy partiyalar komissiya a'zolarini ko'rsatishga haqli bo'lmaydi. Har bir USK muayyan USK a'zolarining yarmigacha nomzodini ko'rsatishi mumkin.

²⁸ DIIHB SKM kuzatuvchilarining xabar berishicha, HSKlarda bunday ma'lumotlarni olish, jumladan so'rovlar berilgan taqdirda ham, har doim ham imkoni bo'lmadi.

²⁹ Saylov kodeksida mahallalar uyushmasi yoki mahalla a'zolarining HSK/USKlardagi roli belgilanmagan.

baholadilar. MSK ko'rsatmalari e'lon qilinishidan oldin bir nechta o'quv treninglari o'tkazildi va MSKning foydalanish imkoniyati bo'yicha ko'rsatmalari HSK va USKlarga yetkazildi.

Xotin-qizlar saylov boshqaruvida yaxshi vakillik qiladilar, lekin yuqori darajalarda va rahbarlik lavozimlarida ayollar soni maqtanarli emas. MSK ma'lumotlariga ko'ra, USK a'zolarining 54 foizi, USK raislarining 44 foizi, HSK a'zolarining 43 foizi va 14 ta hududiy saylov komissiyasi raislaridan 1 nafari ayollar bo'lgan.

MSK va HSK ma'lumotlari sifat jihatidan turlicha bo'lgan, ammo nomzodlar haqidagi ma'lumot plakatlari aksariyat hududlardagi saylov uchastkalariga osib qo'yilgan. Davlat telekanallari va "UzReport TV" xususiy telekanali MSK tomonidan tayyorlangan saylovchilarga oid ma'lumot beruvchi videoroliklarni namoyish etdi. Asosiy davlat telekanali hisoblangan "O'zbekiston24" MSK vakillari va boshqa mehmonlar ishtirokida fuqarolarni saylov jarayoni haqida xabardor qilish maqsadida haftalik teleko'rsatuv tashkil qildi. Biroq DIIHB SKM uzoq muddatli kuzatuvchilari hududlardagi saylovchilarga o'zgartirgan saylov tizimi haqida ma'lumotlar yetarli darajada berilmaganligini ma'lum qilishdi. MSK va HSK ma'lumotlarni o'z veb-saytida va ma'lum darajada ijtimoiy tarmoqlarda taqdim etdi³⁰.

Bu galgi saylovda MSK Toshkent shahridagi 10 ta saylov uchastkasida ovoz berish va ovozlarni sanashning yangi texnologiyasini sinovdan o'tkazdi, bu esa saylovchilarga maxsus uskuna yordamida ovoz berish yoki qo'lda qog'ozli byulletenlarni tanlash imkonini berdi.

MSK tomonidan nogironligi bo'lgan shaxslar ishtirokini kengaytirish bo'yicha amalga oshirilgan sa'y-harakatlar tegishli tomonlar bilan batafsil maslahatlashuvlarni o'z ichiga oldi³¹. Mintaqaviy nogironlar tashkilotlari odatda qoniqish hosil qilgan bo'lsa-da, ularning ayrimlari maslahat to'liq qamrab olinmagan yoki o'z vaqtida o'tilmagan deb hisobladilar. Brayl alifbosi shablonlaridan aniqlangan ehtiyoj asosida foydalanish mumkin bo'ldi, garchi ulardan foydalanishdagi yordam yashirin ovoz berish tamoyilini buzdi. Saylov byulletenlari HSK qarori bilan o'zbek va mahalliy tillarda chop etildi³². Boshqa saylov materiallari, jumladan MSK nizomlari yoki saylovchilar haqidagi ma'lumotlar o'zbek tilida, ba'zan esa rus va qoraqalpoq tillarida chop etildi.

Muddatidan oldin ovoz berish 16 oktabrdan 23 oktabrgacha davom etdi. DIIHB SKM muddatidan oldin ovoz berishni tizimli ravishda kuzatmagan. Biroq DIIHBning uzoq muddatli kuzatuvchilari, odatda, tartib-qoidalarga rioya qilingan bo'lsa-da, ayrim saylov uchastkalarida bir xil imzolar qo'yilgan byulletenlar ko'rganini ta'kidladi. MSK ma'lumotlariga ko'ra, O'zbekistonda va xorijdagi elchixonalarda ovoz berishda 1 015 948 nafar saylovchi ishtirok etgan.

Saylovchilarni ro'yxatga olish

18 va undan katta yoshdagi fuqarolar ovoz berish huquqiga ega. 2023-yilgi Konstitutsiyaga kiritilgan o'zgartirishlar xalqaro standartlarga muvofiq va DIIHBning uzoq yillik tavsiyasiga javoban, muomalaga layoqatsiz deb topilgan shaxslarning ovoz berish huquqidagi umumiy cheklovni olib tashladi. Ammo sud qarori bilan muomalaga layoqatsiz deb topilgan fuqarolar, shu jumladan, aqliy yoki ruhiy-ijtimoiy nogironligi bo'lgan, og'ir yoki o'ta og'ir jinoyatlar uchun ozodlikdan mahrum

³⁰ MSK yig'ilishlari Telegram, Facebook, Instagram, X, Ok.ru va YouTube'da e'lon qilib borildi. Ruscha va qoraqalpoqcha resurslar o'zbekcha resurslarga qo'shib yuborildi.

³¹ Nogironlar vakili bo'lgan tashkilotlar bilan maslahatlashuvlar o'tkazildi va Ijtimoiy himoya agentligi saylovchilarning foydalanish imkoniyatiga bo'lgan ehtiyojlarini aniqlash bo'yicha viloyat va tuman darajasida ish olib bordi.

³² 14 ta HSKning hammasi saylov byulletenlari rus tilida, shuningdek, bitta HSKda qoraqalpoq tilida bo'lgan (Qoraqalpog'iston).

qilish jazosini o'tayotgan shaxslarning ovoz berish huquqi bekor qilinishi mumkin³³. Nogironligi sababli ovoz berish huquqidan mahrum qilish xalqaro standartlarga ziddir³⁴.

O'zbekistonda doimiy yoki vaqtincha yashash uchun saylovchilar yoki ovoz beruvchilarni ro'yxatga olishning passiv tizimi qo'llaniladi. Saylovchilarning yagona elektron ro'yxati (SYER) bir nechta davlat idoralari va vazirliklarning ma'lumotlar bazalaridan foydalangan holda avtomatik tarzda tashkil qilingan³⁵. USKlar saylovchilarning vaqtinchalik ro'yxatlarini ochiq e'lon qilish va tasdiqlash uchun mas'ul bo'lishdi. Ular mahalliy hokimliklar va mahallalar ma'lumotlarini tekshirib, mahallalar vakillari bilan birgalikda uyma-uy yurib, saylovchilarning haqiqiy manzilini aniqladi. Quvonarlisi, fuqarolarga saylov uchastkalarida shaxsan ro'yxatdan o'tishdan tashqari, o'z ma'lumotlarini onlayn tekshirish imkoniyati ham berildi. DIIHB SKM kuzatuvchilari tashrif buyurgan aksariyat USK saylov kunidan 15 kun oldin saylovchilar ro'yxatini qonun talabiga ko'ra, jamoatchilik tanishishi uchun joylashtirgan. Fuqarolar ro'yxatlardagi xatolar yuzasidan uchastka saylov komissiyasiga shikoyat qilishlari mumkin va bu masala bo'yicha qarorlar 24 soat ichida qabul qilinishi zarur.

Saylovchilar ro'yxatlari saylov kuniga besh kun qolganida yakuniga yetkazildi. Ro'yxatga olingan saylovchilarning yakuniy soni esa 19 944 859 nafar deb e'lon qilindi³⁶. Ba'zi DIIHB SKM suhbatdoshlari, jumladan, HSK a'zolari saylovchilar ro'yxatlarining to'liq va aniq emasligidan xavotir bildirdilar, chunki saylov kuni qo'shimchalar kiritilishi mumkin bo'ldi. DIIHBning uzoq yillik tavsiyalariga qaramay, saylov qonunchiligida saylov kuni saylovchilarni qo'shimcha saylovchilar ro'yxatiga kiritishda tegishli ma'muriy kafolatlarsiz yoki tartibni suiiste'mol qilish holatlariga qarshi sud nazoratisiz qo'shish imkonini beradi³⁷.

Nomzodlarni ro'yxatga olish

Saylov kuni 25 yoshga to'lgan va mamlakatda kamida besh yil doimiy yashayotgan fuqarolar deputatlikka nomzod bo'lishlari mumkin³⁸. Saylovda qatnashish huquqi, shuningdek, og'ir jinoyatlar

³³ Konstitutsiyaning 128-moddasi ushbu umumiy cheklovni olib tashladi va endilikda muomalaga layoqatsizligi va ozodlikdan mahrum qilinganligi sababli saylov huquqidan mutlaq sud tomonidan mahrum qilishni nazarda tutadi. MSKning DIIHB SKMga ma'lum qilishicha, barcha mahkumlar ovoz berishlari mumkin.

³⁴ Nogironlar huquqlari to'g'risidagi konvensiyasining 12- va 29-moddalari mamlakatlarga "jismoniy imkoniyati cheklangan shaxslar hayotning barcha sohalarida boshqalar bilan bir xil huquqqa egaligi" va "ularni ovoz berish va saylanish huquqlari bilan ta'minlash" majburiyatini yuklaydi. [Nogironlar huquqlari to'g'risidagi konvensiya 12-moddasi bo'yicha BMT maxsus qo'mitasining 2014-yildagi 1-umumiy izohida shunday deyiladi](#) "Shaxsning qaror qabul qilish qobiliyati nogironlarning o'z siyosiy huquqlari, shu jumladan saylash, saylanish huquqini amalga oshirishdan har qanday darajada istisno qilish uchun asos bo'la olmaydi...". Qo'mita 2013-yildagi [4/2011-sonli xabarnomasining](#) 9.4-bandida ta'kidlashicha, "Psixojtimoiy yoki aqliy nogironlik, shu jumladan individual baholash asosidagi cheklovlar asosida ovoz berish huquqini istisno qilish nogironlarni kamsitish deb baholanadi".
³⁵ Ular qatoriga Adliya vazirligining Personlaizatsiya agentligi, Ijtimoiy himoya milliy agentligi, shuningdek, Ichki ishlar, Sog'liqni saqlash, Mudofaa va Tashqi ishlar vazirliklari kiradi.

³⁶ Chet elda ovoz berish, shu jumladan saylovchilarning arizalari asosida ro'yxatga olish jarayoni ancha faol kechmoqda. Bu galgi saylovlarda xorijda 165 631 nafar saylovchi ro'yxatga olingan, ularning 132 667 nafari esa, muddatidan oldin ovoz berish uchun ro'yxatdan o'tgan.

³⁷ Xususan, USK bayonnomalarida qo'shimcha saylovchilar ro'yxatiga kiritilgan saylovchilar alohida hisobga olinmaydi va MSK qo'shimcha saylovchilar ro'yxati bo'yicha mamlakat bo'yicha ma'lumotlarni e'lon qilmaydi. [Venetsiya komissiyasining Saylov masalalarida adolatli amaliyot kodeksining](#) I.1.2- bo'limida "qo'shimcha ro'yxat o'sha ro'yxat yakuniy e'lon qilingan kundan boshlab yashash joyini o'zgartirgan yoki qonunda belgilangan saylov yoshiga yetgan shaxslarga ovoz berish vositasi bo'lishi mumkin" va "ro'yxatga olinmagan saylovchini ro'yxatga olish harakati uchun sud nazorati yoki sud tartibida amalga oshiriladigan ma'muriy chora ko'rish joriy qilinishi zarur; ro'yxatga olish saylov kuni saylov uchastkasida o'tkazilmasligi kerak", deya belgilangan.

³⁸ [FSHXPGA berilgan 25-umumiy izohning](#) 15-bandida "saylovda ishtirok etish huquqiga ega bo'lgan shaxslar ta'lim, yashash joyi yoki kelib chiqishi yoki siyosiy mansubligi kabi asossiz yoki kamsituvchi talablar bilan chetlashtirilmasligi kerak"ligini tasdiqlaydi. Jismoniy shaxslar jazoni o'tayotgan bo'lsa yoki og'ir jinoyat sodir

uchun sudlanganligi o'talmagan fuqarolarni ovoz berish huquqidan mahrum qilishni ham istisno qiladi. Mustaqil nomzodlar DIIHBning oldingi tavsiyalariga qaramay, ruxsat etilmadi, bu xalqaro standartlar va YXHT majburiyatlariga ziddir³⁹. DIIHB SKMning bir qancha suhbatdoshlari ushbu cheklovni bu saylovlar demokratik yoki raqobatbardosh deb hisoblanmasligining sabablaridan biri sifatida keltirishdi.

Faqat ro'yxatga olingan siyosiy partiyalar nomzodlar ko'rsatish huquqiga bo'ldi. Bundan tashqari, siyosiy partiya O'zbekistonning 14 ta ma'muriy-hududiy birligida saylov huquqiga ega kamida 40 ming nafar fuqaroni qo'llab-quvvatlash uchun imzo to'plashlari kerak edi, bunda bir birlikda 8 foizdan ko'p bo'lmagan imzo to'planishi kerak bo'ladi. Siyosiy partiyalar 75 ta bir mandatli saylov okrugining har biridan bittadan, partiya ro'yxati bo'yicha kamida 75 ta, lekin 100 tadan ko'p bo'lmagan nomzod ko'rsatishi mumkin bo'ldi⁴⁰.

21-sentabrga belgilangan muddatga qadar MSK jami 875 nafar nomzodni ro'yxatga oldi, ulardan 375 nafari bir mandatli saylov okruglari bo'yicha, 500 nafari esa partiya ro'yxati bo'yicha ishtirok etdi⁴¹. Barcha siyosiy partiyalar mumkin bo'lgan maksimal miqdordagi nomzodlarni ko'rsatdilar. Ijobiy jihati shundaki, nomzodlarning 45 foizi ayollar bo'lib, bu 40 foizlik kvotadan oshib ketgan.

Ovoz berish kampaniyalari muhiti

Saylovoldi kampaniyasi 22-sentabrda boshlanib, 25-oktabrgacha davom etgan⁴². Qonunchilikka ko'ra, saylovoldi kampaniyasi yig'inlari ularni o'tkazish joyi va vaqti to'g'risida tegishli mahalliy hokimiyat organiga kamida uch kun oldin yozma ravishda xabar qilinganidan keyin o'tkazilishi kerak, buning uchun ruxsat talab qilinmaydi⁴³. Nomzodlar saylovoldi kampaniyasi faoliyatini saylov boshqaruvi organlari bilan muvofiqlashtirishlari, davlat organlari, mahalliy davlat hokimiyati organlari va jamoat birlashmalari esa saylovoldi kampaniyasini olib borish uchun bepul binolar ajratishlari shart edi. Nomzodlarning hech biri DIIHB SKMga saylovoldi tashviqoti qoidalari yuzasidan hech qanday tashvishlarini bildirmadi.

Saylovoldi kampaniyasi asosan o'zbek, rus va qoraqalpoq tillarida kichik va o'rta hajmdagi yopiq yig'ilishlar, bilbordlar, plakatlar, televideniye (TV), internet va ijtimoiy tarmoqlardagi reklama, shuningdek, ochiq havoda ba'zi tadbirlar, jumladan, konsertlar ko'rinishida olib

etganligi uchun sudlanganligi oqlanmagan bo'lsa, shuningdek, harbiy xizmatchilar, Davlat xavfsizlik xizmati, Milliy gvardiya, Ichki ishlar vazirligi, Davlat bojxona qo'mitasi xodimlari yoki diniy tashkilotlarning ulamolari sifatida ishlagan bo'lsalar, ular saylanish huquqiga ega emaslar. Qolaversa, sud qarori bilan muomalaga layoqatsiz deb topilgan yoki sud qarori bilan qamoqqa olingan shaxslar ham saylanish huquqidan mahrum qilinadilar.

³⁹ [1990-yilgi YXHT Kopengagen hujjatining](#) 7.5-bandi fuqarolarga "yakka tartibda yoki siyosiy partiyalar yoki tashkilotlarning vakillari sifatida, hech qanday kamsitishlarsiz siyosiy yoki davlat lavozimlariga tayinlanish" huquqini hurmat qilish talab qilindi.

⁴⁰ Partiya ro'yxatiga kiritilgan nomzodlar uning nomzodini ko'rsatgan siyosiy partiya a'zosi yoki a'zo bo'lmagan shaxslar bo'lib, boshqa siyosiy partiyalar a'zolarining ro'yxatga kiritilishiga yo'l qo'yilmadi.

⁴¹ Saylov kodeksining 42-moddasiga ko'ra, nomzodlar saylovga qadar istalgan vaqtda MSKni bu haqda rasman xabardor qilgan holda o'z nomzodini qaytarib olish huquqiga ega.

⁴² MSKning 1345-sonli qarorida siyosiy partiyalar saylovoldi kampaniyasi boshlangunga qadar o'z dasturi va (yoki) saylovoldi platformasi to'g'risida tushuntirish va reklama ishlarini o'z mablag'lari hisobidan, shu jumladan homiylik mablag'lari hisobidan siyosiy partiyaga yoki uning nomzodlariga ovoz berishga taklifnomasiz (chaqiriqsiz) o'tkazishi mumkinligi belgilangan.

⁴³ 2021-yili DIIHBning avvalgi tavsiyasiga muvofiq, saylovoldi kampaniyasini o'tkazishga ruxsat berishning avvalgi tizimi (Saylov kodeksining 48-moddasi) saylovoldi kampaniyasi boshlanishidan uch kun oldin mahalliy hokimiyat organlarini xabardor qilish tartibi kiritilishi barobarida ijobiy tomonga o'zgartirildi.

borildi⁴⁴. DIIHB SKMning uzoq muddatli kuzatuvchilari ish vaqtida davlat korxonalarini binolarida bo‘lib o‘tadigan yig‘ilishlarni qayd etishdi, ba‘zi suhbatdoshlar esa xodimlarga unday tadbirlarda qatnashishga ehtimoliy bosimlari haqidagi xavotirlarini bildirishdi. Saylov kodeksida ma‘muriy resursni suiiste‘mol qilish va yuqori lavozimli mansabdor shaxslarning saylovoldi kampaniyasida ishtirok etishiga qarshi mavjud qoidalarga qaramay, u shuningdek, nomzodlarni saylovoldi kampaniyasi davridagi mansabdor shaxslarning o‘z ixtiyoriga qoldirib, xizmat vazifalaridan ozod qilishni ham majburlamaydi. Beshta vazir va yana bir qancha yuqori martabali rahbarlar nomzod sifatida ishtirok etdilar⁴⁵.

Umuman olganda, saylov kampaniyasi ancha vazmin ruhda o‘tdi, nomzodlar hukmron partiya yoki bir-birlarining siyosatini ochiqchasiga tanqid qilmadi yoki e‘tiroz bildirmadi⁴⁶. Nomzodlar qonun bilan kafolatlangan saylovoldi kampaniyasini teng sharoitlarda olib borishda erkin bo‘lsa-da, asosiy erkinliklarning tizimli ravishda cheklanishi saylov jarayoniga jamoatchilik ishonchsizligini keltirib chiqardi va tanlovning asl mohiyatiga nisbatan keng shubha uyg‘otdi. 21-sentabr kuni barcha siyosiy partiyalar MSK bilan hamkorlikda ishlab chiqilgan saylovoldi odob-axloq qoidalari rioya qilishga kelishib oldilar. Partiyalar o‘zlarini qonuniy yo‘l tutishga, shaxsiy daxlsizlik, qadr-qimmat va obro‘-e‘tiborni hurmat qilishga, jamoat axloqiga rioya qilishga, tovlamachilik, qo‘rqitish yoki majburlash hamda boshqa noqonuniy ta‘sir va ovozlarni sotib olishdan qochishga va‘da berdilar.

Barcha nashr etilgan partiya platformalari o‘xshash mavzularga qaratilgan bo‘lib, ularning ba‘zilari o‘ziga xos jihatlarni ta‘kidladi: iqtisodiy rivojlanish (UzLiDeP), ijtimoiy rivojlanish (XDP), qonun ustuvorligi (SDP), atrof-muhitni muhofaza qilish (EP), milliy meros va qadriyatlar (MTDP), shuningdek, boshqaruv va davlat boshqaruvi, ta‘lim, sog‘liqni saqlash, uy-joy, suv va barqaror iqtisodiyot kabi mavzular ilgari surildi. Saylovoldi kampaniyasi chog‘ida nomzodlar milliy dasturlarni umumiy ma‘noda tilga olishdi, ba‘zan esa muayyan mahalliy muammolarni hal qilishdi. Xotin-qizlar muammolari ham tilga olindi va muhokama qilindi, lekin bu mavzu saylovoldi chiqishlarida ko‘zga tashlanmadi⁴⁷.

HSKlar ba‘zan partiyalarning saylovoldi kampaniya tadbirlarini tashkil qilib, ularga moderatorlik qildi, mahalliy hokimiyat organlari esa saylovoldi kampaniyasini o‘tkazish uchun joy ajratdilar. Mahalla qo‘mitalari saylovchilarni ayrim saylov tadbirlarida ishtirok etishga safarbar qildi. Bir necha marta DIIHB SKM ishtirokchilarning qiziqishi yo‘qligini kuzatgan va tinglovchilar o‘z istamagan holda u yerga kelgandek taassurot uyg‘otgan.

DIIHB SKM kuzatgan saylovoldi kampaniyasi uchastkalarining qariyb yarmi nogironlar uchun mustaqil kirish imkoniyatini ta‘minlagan. Teledebatlarda imo-ishora tilidan foydalanilgan. Nogironlar uyushmasi saylov tadbirlari ba‘zan maktablarning ikkinchi qavatlarida o‘tkazilishi, bu esa nogironlarning kirish imkoniyatini ta‘minlamaganini ta‘kidladi. Kampaniya davomida DIIHB SKM

⁴⁴ DIIHB SKM tomonidan kuzatilgan 38 ta yopiq va 8 ta ochiq havoda o‘tkazilgan kampaniya tadbirlarining barchasi o‘zbek tilida o‘tkazildi; uchta holatda ham rus, ham o‘zbek tillaridan foydalanilgan. 70 ga yaqin asosiy ma‘ruzachilardan 24 nafari xotin-qizlar bo‘lishdi. DIIHB missiyasi tomonidan kuzatilgan 46 ta saylovoldi kampaniyasi tadbiridan 11 tasi O‘zLiDeP, 10 tasi SDP, 7 tasi XDP, 6 tasi MTDP, 6 tasi EP, 4 tasi esa, HSK tomonidan o‘tkazilgan qo‘shma tadbirlar va 2 ta debatni tashkil etdi. DIIHB SKM Buxoro, Farg‘ona, Jizzax, Namangan, Samarqand, Toshkent va Zarafshon shaharlarida saylovga oid kontsertlar o‘tkazilganini ham qayd etishdi.

⁴⁵ Nomzod bo‘lgan Adliya vaziri DIIHB SKMga ko‘p hollarda vazirlik vazifalarini bajarmaganligini, balki uni ko‘rsatgan partiyani ilgari surganini tasdiqladi. [EXHT Kopengagen hujjatining](#) 5.4-bandida “davlat va siyosiy partiyalar o‘rtasida aniq chegara; xususan, siyosiy partiyalar davlat bilan aralashtirilmaydi”, deb aytilgan.

⁴⁶ Saylovoldi kampaniyasida haqiqiy raqobat yo‘qligining ko‘rsatkichlaridan biri DIIHB missiyasi kuzatgan tadbirlarda, shuningdek, nomzodlar o‘rtasidagi teledebatlarda ishtirokchilar o‘rtasida tanqidiy munosabatning yo‘qligi bo‘ldi.

⁴⁷ DIIHB SKM kuzatgan saylov tadbirlarida tinglovchilarning qariyb 52 foizini ayollar tashkil qildi.

tomonidan milliy ozchiliklarga nisbatan hech qanday kamsituvchi holatlar qayd etilmagan yoki kuzatilmagan.

Ijtimoiy tarmoq platformalarida saylovoldi kampaniyasi tartibga solinmaydi, biroq Saylov kodeksida tashviqot usuli sifatida ijtimoiy tarmoqlar va internet ham kiritilgan. Partiyalar jamoatchilikka murojaat qilish uchun ijtimoiy tarmoqlardan, asosan Telegram tarmog'idan foydalangan bo'lsa-da, saylovoldi kampaniyasining vazmin ruhdaligi internetda ham o'z aksini topdi va nomzodlar postlariga nisbatan kam ishtirok etdi. Aksincha, prezidentning hududlarga tashriflari, mayda korrupsiya, ijtimoiy muammolar, havoning ifloslanishi, energiya ta'minoti va Rossiya bilan siyosiy ziddiyatlar kabi ayrim saylovdan tashqari mavzular ijtimoiy tarmoqlarda keng yoritildi⁴⁸.

Ovoz berish kampaniyalarini moliyalashtirish

Saylov kodeksi, "Siyosiy partiyalarni moliyalashtirish to'g'risida"gi qonun va MSK to'g'risidagi me'yoriy hujjatlar saylov kampaniyalarini moliyalashtirishni tartibga soladi, bu faqat davlat tomonidan moliyalashtiriladi va faqat ro'yxatga olingan siyosiy partiyalar tomonidan MSK tomonidan tasdiqlangan nomzodlar ro'yxati asosida amalga oshiriladi⁴⁹. Xususiy xayriyalar, DIIHBning oldingi tavsiyalariga qaramay, taqiqlangan va bu ilg'or xalqaro amaliyotga ziddir⁵⁰. Xorijiy davlatlar, fuqarolar yoki yuridik shaxslar tomonidan nomzodlar yoki partiyalarni moliyalashtirishi, moddiy yordam ko'rsatishi noqonuniy hisoblanadi.

Har bir partiya saylovoldi kampaniyasini moliyalashtirish ro'yxatga olingan nomzodlar sonidan kelib chiqib belgilanadi va ushbu saylovlarda har bir nomzod uchun 15 million so'mni (taxminan 1083 yevro) tashkil etadi⁵¹. Saylovoldi kampaniyasi vaqtida saylovchilarga to'lovlar va sovg'alar berish taqiqlanadi. Nomzod o'z nomzodini qaytarib olgan taqdirda, unga ajratilgan va foydalanilmagan mablag'lar saylov natijalari e'lon qilingan kundan boshlab besh kun ichida MSKga qaytarilishi zarur.

Qonunchilikka ko'ra, siyosiy partiyalar saylov kuniga besh kun qolganda saylovoldi kampaniyasining oraliq hisobotini, yakuniy hisobotni esa saylov natijalari e'lon qilinganidan keyin 20 kun ichida MSKga taqdim etishi shart⁵². Hisobot shaklida, shuningdek, onlayn va ijtimoiy tarmoqlardagi kampaniya xarajatlari haqida hisobot berish uchun ham joy ajratilgan. MSK ma'lumotlariga ko'ra, beshala siyosiy partiya ham qonunda belgilangan muddatlarda oraliq hisobotlarni taqdim etgan. Siyosiy partiyalar saylovoldi kampaniyasi to'g'risidagi hisobotlarni saylov natijalari e'lon qilingan kundan boshlab bir oy muddatda o'z internet sahifalarida va bosma ommaviy

⁴⁸ Ikki marta o'zbek siyosatchilari va deputatlari Rossiya rasmiylarining bayonotlari yuzasidan o'z fikrlarini bildirishgan.

⁴⁹ 2024-yil 19-iyuldagi 1351-sonli Farmon "Siyosiy partiyalarni moliyalashtirish to'g'risida"gi qonunda aks ettirilgan talablarni butkul takrorlab, unda hisobot berish muddatlari va shakllari ham keltiriladi, saylovoldi kampaniyasiga har qanday shaxsiy mablag'larni taqiqlaydi va ularni qaytarishni talab qiladi, partiyalarga saylovoldi kampaniyasi davlat jamg'armalaridan kompensatsiya to'lanadigan partiya mablag'lari hisobidan saylov bilan bog'liq xarajatlarni oldindan to'lash imkonini beradi.

⁵⁰ [YXHT DIIHB va Venetsiya komissiyasining 2020-yilgi Siyosiy partiyalarni tartibga solish bo'yicha yo'riqnomasining](#) 204, 209 va 233-bandlariga qarang: "Siyosiy partiyalarni tashkil etish siyosiy ishtirok etishning bir shakli hisoblanadi va partiyalar uchun xususiy moliyaviy badallar so'rashi maqsadga muvofiqdir" va "barcha shaxslar o'zi tanlagan siyosiy partiyani qo'llab-quvvatlashini moliyaviy va natura shaklida erkin ifoda etish huquqiga ega". Shu hujjatning 233-bandda aytilishicha, "subsidiyalar [...] yagona daromad manbai bo'lmashligi yoki davlat qo'llab-quvvatlashiga haddan tashqari qaramlik uchun sharoit yaratmasligi zarur".

⁵¹ MSK bu miqdorni bitta nomzod uchun eng kam oylik ish haqining 14,3 baravari miqdorida belgiladi. 1 yevro taxminan 13 700 so'mbu tashkil qiladi. Har bir siyosiy partiyadan 175 nafar nomzod ro'yxatga olingan. Mos ravishda, MSK har bir partiya 2,6 milliard so'mdan o'tkazib berdi.

⁵² 27-oktabr holatiga ko'ra DIIHB SKMning oraliq hisobotlar so'rovlarini javobsiz qolmoqda.

axborot vositalarida e'lon qilishi shart⁵³. Hisob palatasi navbatdagi kalendar yilining boshiga to'g'ri kelishi lozim bo'lgan, shu jumladan, saylov kampaniyasini moliyalashtirish bo'yicha oldingi moliyaviy auditni o'tkazadi⁵⁴.

Saylov kampaniyasini moliyalashtirish bo'yicha me'yoriy-huquqiy baza mujmal, u samarali nazorat va jamoatchilik nazoratini ta'minlamadi va bu bilan saylov jarayonlarining shaffofligiga putur yetadi⁵⁵. Kampaniyani moliyalashtirish bo'yicha hisobot berish talablari hamda oraliq va yakuniy hisobotlarning tegishli muddatlari haqidagi axborotda eski ma'lumot va muddatlardan foydalangan yoki bu hisobotlar ijtimoiy tarmoqlarda e'lon qilinishi kerakligi haqida xabardor qilingan siyosiy partiyalar orasida har xil bo'lgan. DIIHB SKM kuzatuvchilari siyosiy partiyalar hisobot berish talablaridan umuman bexabar ekanliklarini bildirishdi; DIIHB SKMga saylov kampaniyasini moliyalashtirish qoidalarini bo'yicha xavotirlar kelib tushmadi. DIIHBning oldingi tavsiyalariga zid holda, puxta va o'z vaqtida nazorat qilinmaganligi hamda to'xtatuvchi jazo choralarining yo'qligi saylov kampaniyasini moliyalashtirishning shaffofligi va samaradorligiga putur yetkazadi⁵⁶.

Ommaviy axborot vositalari

OAV muhiti ko'p sonli davlat ommaviy axborot vositalari bilan tavsiflanadi, ular muhim ma'lumot manbai bo'lib, ko'p tomonlama fikrlar maydonini ehtimoliy kamaytiradi. Televideniye asosiy axborot manbai bo'lib qolmoqda, undan keyin esa onlayn OAVni ko'rsatib o'tish mumkin. Bloglar va Telegram kanallari qo'shimcha va ba'zan muqobil ma'lumot manbalarini taklif qiladi.

Konstitutsiya OAV erkinligini kafolatlaydi va senzurani taqiqlaydi, biroq qonunchilik bazasi xalqaro standartlarga javob bermaydi⁵⁷. Unda diniy ekstremizm, jamoat tartibi va yolg'on ma'lumotlarga oid keng va noto'g'ri ta'riflar mavjud bo'lib, ular huquqiy aniqlikni ta'minlamaydi va so'z erkinligi huquqini asossiz ravishda cheklaydi⁵⁸. DIIHBning oldingi tavsiyalariga qaramay, tuhmat va haqorat

⁵³ Partiyalar, shuningdek, Oliy Majlisga, Adliya vazirligi, Moliya vazirligi va Soliq qo'mitasiga yillik moliyaviy hisobotlarni, shu jumladan saylovoldi kampaniyasi bo'yicha ham taqdim etishlari shart. Ushbu partiyalarning hech biri natijalarni e'lon qilishi shart emas.

⁵⁴ Shunisi e'tiborga loyiqki, 2024-yil aprel oyida Hisob palatasi o'z [veb-saytida](#) audit natijalarini jamlagan va tomonlar olgan va sarflagan mablag'lar ko'rsatilgan maqolani e'lon qildi. Bu ijobiy holat, biroq "Siyosiy partiyalarni moliyalashtirish to'g'risida"gi qonunning "Siyosiy partiyalarning yillik moliyaviy hisobotlarini e'lon qilishni talab qiladigan" 18-moddasiga mos kelmaydi.

⁵⁵ Deklaratsiya qilingan xarajatlarning haqiqiy olingan summalarga mos kelishini tekshirish mexanizmlari mavjud emas. Shartnoma va narxlar bo'yicha hisobot berilmaydi. Qonunda siyosiy partiyalar o'z hisobotlarida qanday ma'lumotlarni kiritishlari kerakligi ko'rsatilmagan. MSK hisobotiga qo'yiladigan talablar faqat ma'lum toifadagi xarajatlar va daromadlar haqidagi umumiy ma'lumotlarni qamrab oladi. Narxlar raqobat asosida belgilanishi kerak bo'lsa-da, ular haqida xabar berish shart emas. Shuningdek, saylovoldi kampaniyasini moliyalashtirish hisobotiga rioya qilmaslik uchun yangi qo'shilgan ma'muriy choralar avtomatik tarzda emas va ma'muriy sudga yuborilishi kerak bo'ladi.

⁵⁶ Saylov kampaniyasini moliyalashtirish va hisobot berish qoidalariga rioya qilmaslik uchun ma'muriy javobgarlikning yangi kiritilishi potensial ijobiy holatdir. Siyosiy partiyalar uchun belgilangan sanksiyalar miqdori 112 yevro, mansabdor shaxslar uchun esa taxminan 225 yevro; Har bir partiya har bir nomzod uchun saylovoldi kampaniyasini moliyalashtirish uchun taxminan 1083 yevro olishini hisobga olsak, bu mablag'lar tiyib turuvchi hisoblanmaydi.

⁵⁷ So'z erkinligi va ommaviy axborot vositalari erkinligiga daxldor huquqiy normalar Jinoyat kodeksi, Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi, "Ommaviy axborot vositalari to'g'risida", "Axborotlashtirish to'g'risida"gi qonunlar, O'zbekiston Respublikasi hududida diniy mazmundagi materiallarni tayyorlash, olib kirish va tarqatish faoliyatini amalga oshirish tartibi to'g'risidagi nizomlarda keltirib o'tilgan.

⁵⁸ [FSHXPga berilgan 34-umumiy izohning](#) 22-bandida qayd etilishicha, "cheklovlar qo'llanilishi mumkin: cheklovlar "qonun bilan belgilangan" bo'lishi kerak... va ular zaruriyat va mutanosiblikning qat'iy sinovlariga javob berishi kerak... Cheklovlar faqat ular mo'ljallangan maqsadlar uchun va ular asoslangan maxsus ehtiyoj bilan bevosita bog'liq bo'lishi zarur".

jinoiy huquqbuzarlik sifatida ta'qib qilinadi⁵⁹. Bundan tashqari, Jinoyat kodeksida ommaviy tuhmat va prezidentni haqorat qilganlik uchun besh yilgacha qamoq jazosi ko'zda tutilgan. Bu kodeksga 2021-yilda kiritilgan o'zgartirish ushbu qoida barcha onlayn platformalar uchun ham amal qilnadigan bo'ldi, oqibatda bir qator fuqarolar ayblanib, qamoq jazosiga hukm qilindi⁶⁰. DIIHB tavsiyalariga qaramay, OAVning huquqiy asoslari haligacha xalqaro standartlarga mos ravishda isloh qilinmagan⁶¹. 2021-yilda qabul qilingan "Davlat organlari va tashkilotlarining faoliyati ochiqligini ta'minlash, shuningdek, jamoatchilik nazoratini samarali amalga oshirishga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi farmon ijobiy qadam bo'ldi, biroq uning ijrosi izchil ravishda bo'lmayapti⁶².

Huquqiy cheklovlardan tashqari, ayniqsa, Internetda, OAV erkinligiga to'sqinlik qiluvchi yana bir qancha omillar mavjud. Jumladan, tahririyat erkinligiga tashqaridan asossiz aralashuvlar, ommaviy axborot vositalarining moliyaviy imkoniyatlariga ta'sir etuvchi cheklangan reklama bozori hamda tanqidiy xabarlar javoban o'z reklamalarini qaytarib olishga yoki tuhmat va yolg'on ma'lumotlar uchun sudga da'vo qo'zg'atishga tayyor kompaniyalar shular jumlasidandir. Bu omillar o'zini o'zi senzura qilishning ommalashuviga olib keladi va jamoatchilikni qiziqtirgan masalalarni tahliliy yoritishga to'sqinlik qiladi. Tajribali jurnalistlar sonining cheklanganligi va OAV axloqini buzish holatlari axborot ekotizimini yanada buzadi.⁶³

Prezident ma'muriyati huzurida OAV faoliyatini tartibga soluvchi organ bo'lgan Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi (AOKA) faoliyat yuritadi. Uning rahbarini prezident tayinlaydi, bu esa uning mustaqilligiga to'sqinlik qiladi⁶⁴. DIIHBning avvalgi tavsiyalariga qaramay, Milliy teleradiokompaniya (MTRK) haqiqiy OAVga aylanmagan davlat OAV organi bo'lib qolmoqda. MTRK raisi va o'rinbosarlari hukumat tomonidan tayinlanadi va unga hisobot beradi, uning vazifasi davlat faoliyatiga ko'maklashishni o'z ichiga oladi.

OAVda saylovoldi kampaniyasini yoritish qoidalari davlat teleradioeshittirishlari va bosma OAVda bepul efir vaqti va bo'sh joyni batafsil tafsiflaydi hamda saylov ishtirokchilarining barcha OAV

⁵⁹ Jinoyat kodeksiga 2020-yilda kiritilgan o'zgartirishlar asosida tuhmat va haqorat uchun jazo sifatida qamoq jazosi olib tashlangan, biroq ular baribir jarima, axloq tuzatish ishlari yoki ozodlikni cheklash bilan jazolanuvchi jinoiy huquqbuzarlik bo'lib qolmoqda. [FSHXPga berilgan 34-umumiy izohlarning](#) 47-bandida "Ishtirokchi-davlatlar tuhmatni jinoiy javobgarlikka tortmaslik masalasini ko'rib chiqishlari va jinoyat qonunchiligining qo'llanilishida, faqat eng og'ir holatlarni istisno qilgan holda, buning uchun qamoq jazosi hech qachon tegishli jazo emasligi hisobga olinishi kerak"ligi ta'kidlanadi.

⁶⁰ [FSHXPga berilgan 34-umumiy izohlarning](#) 38-bandida qayd etilishicha, "barcha jamoat arboblari, jumladan, davlat yoki hukumat rahbarlari kabi oliy siyosiy hokimiyatni amalga oshiruvchi shaxslar qonuniy ravishda tanqid va siyosiy qarshilikka duchor bo'lishadi. [...] Qonunlar faqat shubha ostidagi shaxsning shaxsiga qarab qattiqroq jazo belgilamasligi lozim".

⁶¹ 2023-yilda Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi (AOKA) so'z erkinligi, axborotdan foydalanish va ommaviy axborot vositalari to'g'risidagi amaldagi sakkizta qonunga o'zgartirish va kodlashtirishni nazarda tutuvchi Axborot kodeksining qayta ko'rib chiqilgan loyihasini e'lon qildi. DIIHB va Yevropada xavfsizlik va hamkorlik tashkilotining OAV erkinligi bo'yicha vakili [Axborot kodeksi loyihasi bo'yicha qo'shma hisobotida](#) qayd etilishicha, Kodeks ijobiy elementlarni o'z ichiga olgan bo'lsa-da, u xalqaro standartlarga va YXHTning bu boradagi majburiyatlariga muvofiqligini ta'minlash uchun so'z erkinligi va ommaviy axborot vositalari erkinligi sohasida takomillashtirilishi lozim bo'lgan qoidalarni ham o'z ichiga oladi.

⁶² 2021-yilgi "Davlat organlari va tashkilotlarining faoliyati ochiqligini ta'minlash, shuningdek, jamoatchilik nazoratini samarali amalga oshirishga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi Farmonda davlat organlaridan ma'lumotlarni so'rash va olish tartibi va muddatlari belgilangan hamda axborotdan foydalanishni osonlashtirish maqsadida "ochiq ma'lumotlar" veb-saytlari ishga tushirilgan. Shu bilan birga, OAV vakillari davlat organlarining muntazam faoliyati to'g'risida jamoatchilikka hisobot berishlari cheklanganligini ta'kidladilar.

⁶³ DIIHB suhbatdoshlari xususiy va davlat tashkilotlarini maxfiy ma'lumotlarni e'lon qilmaslik uchun shantaj qilishga urinishlari natijasida tovlamachilikda ayblangan jurnalistlar haqida xabar berishdi.

⁶⁴ [FSHXPga berilgan 34-umumiy izohlarning](#) 39-bandida aytilishicha, "Haligacha buni qilmagan ishtirokchi-davlatlarga efirga uzatish uchun arizalarni ko'rib chiqish va litsenziyalar berish vakolatiga ega bo'lgan, efirga uzatish faoliyatini litsenziyalovchi mustaqil va jamoatchilik organini tashkil etishga da'vat etiladi".

tomonidan tahririyatning adolatli va muvozanatli yoritilishini talab qiladi⁶⁵. MSK ommaviy axborot vositalarida yoritilishini nazorat qiladi, AOKA esa ommaviy axborot vositalarini kuzatib boradi va MSKga har kuni hisobotlar taqdim etadi. MSK hech qanday majburiy mazmundagi harakatlar yoki kelib tushgan shikoyatlar haqida ma'lumot bermadi, DIIHB SKMni biror aniqlangan qoidabuzarliklarni ma'lum qilmadi.

DIIHB monitoringiga ko'ra, davlatga qarashli milliy TV kanallar nomzodlarga bepul efir vaqti taklif qilgan va qonunga muvofiq saylovoldi debatlarini tashkil etgan⁶⁶. Hududiy telekanallar ham muayyan bepul efir vaqtini ta'minlashi shart edi va siyosiy partiyalar bundan yetarlicha foydalandilar. Davlatga qarashli telekanallar o'zlarining saylovoldi yangiliklarida nomzodlarni yetarlicha muvozanatli yoritishni ta'minladi, biroq umumiy yangiliklar prezidentga qaratilgan bo'lib, unga barcha beshta siyosiy partiyani qo'shib hisoblangandan ham ko'proq vaqt ajratildi.

Umuman olganda, xususiy telekanallar va onlayn OAV saylovga oid yangiliklarni cheklangan holda taqdim etdi, siyosiy partiyalar dasturlari bo'yicha tahliliy reportajlar berilmadi, ular birinchi navbatda saylovoldi tadbirlariga e'tibor qaratishdi. Xususiy OAV fuqarolarga qimmatli ma'lumotlarni taqdim etishdan ko'ra, partiyalarga saylovoldi kampaniyasi uchun qo'shimcha platforma taklif qilishni afzal ko'rdi. OAV va jurnalist etikasiga hamda MSKning yangiliklarni adolatli va muvozanatli yoritish talabiga zid ravishda, xususiy telekanallar efirga bergan materiallarida ba'zi pulli yangiliklarni ham qo'shgan. Xuddi shunday, yangiliklar saytlaridagi maqolalar ko'pincha partiyalar tomonidan taqdim etilgan reklama materiallari sifatida taassurot qoldirdi. Qonuniy talab yo'qligi sababli, telekanallar va onlayn OAV ushbu materiallarni har doim ham pulli deb belgilamagan, bu esa shaffoflik tamoyiliga zid, qolaversa, axborot izlash va olish huquqini buzgan.

Ijobiy tashabbus sifatida beshta xususiy telekanal hamkorlikda barcha partiya vakillari o'rtasida har hafta beshta debat tashkil etib, ular to'g'ridan-to'g'ri efirga uzatildi⁶⁷. Debatlar nomzodlarga o'z g'oyalarini yetkazish va dasturlarini muhokama qilish uchun yaxshi platforma bo'ldi, biroq ular praym-taymda emas, balki kechki payt, soat 17:00 da efirga uzatildi va bu ularning ehtimoliy auditoriyasini qisqartirdi. Yangiliklar sayti ham ilk bor saylovoldi debatini tashkil qilishga muvaffaq bo'ldi⁶⁸.

Saylovda nizolarni hal qilish masalasi

Jismoniy va yuridik shaxslar saylov komissiyalariga shikoyat qilishlari mumkin. Saylovni boshqarish organlari Saylov kodeksining buzilishi to'g'risidagi shikoyatlarni ko'rib chiqishning birinchi instantsiyasi bo'lib, ularning qarorlari sud tomonidan ko'rib chiqilishi shart. Saylov organining xatti-harakatlari va qarorlari ustidan shikoyatlar faqat ma'muriy sudlarga berilishi lozim. Oliy sud saylov natijalari bilan bog'liq nizolarni ko'rib chiqadi. DIIHBning avvalgi tavsiyasiga ko'ra, ariza berish

⁶⁵ OAVda saylovni yoritishni tartibga solish Saylov kodeksida, shuningdek, Markaziy saylov komissiyasining 1384, 1345 va 952-sonli qarorlarida batafsil bayon etilgan.

⁶⁶ DIIHB SKM 2024-yil 5-oktabrdan boshlab to'rtta telekanal (*O'zbekiston* va *O'zbekiston24* davlat telekanallari, *UzReport TV* va *Sevimli* xususiy telekanallar) hamda beshta xususiy internet OAVda (*Kun.uz*, *Daryo.uz*, *Gazeta.uz*, *Podrono.uz* va *Qalampir.uz*) miqdoriy va sifat bo'yicha baholash o'tkazdi.

⁶⁷ Milliy OAV assotsiatsiyasi va Xalqaro press-klub tomonidan beshta xususiy telekanal (*Sevimli*, *UzReport*, *ZOR TV*, *My5* va *Renassans TV*) bilan birgalikda jonli efrida saylovga oid beshta debat tashkil etildi. Davlat televideniyesi o'z kanallarida rus va ingliz tillariga, shuningdek, jahon va xorijiy tillarga sinxron tarjimani taqdim etish orqali bu jarayonlarga o'z hissasini qo'shdi. Mazkur debatlar Telegram va YouTube'da ham to'g'ridan-to'g'ri uzatildi, ularda imo-ishora tilidan ham foydalanildi.

⁶⁸ *Kun.uz* – saylovoldi debatlarini tashkil etishga muvaffaq bo'lgan axborot sayti.

to‘lovlaridan voz kechilgan, biroq sudning ixtiyoriga ko‘ra sud xarajatlari tomonlar o‘rtasida taqsimlanishi mumkin⁶⁹.

Saylov nizolarini hal etish tizimi aniq yo‘llarni taqdim etadi. Saylovga oid nizolarni ko‘rib chiqish muddati ham saylovni boshqarish, ham sudlar uchun eng ilg‘or xalqaro tajribalarga mos keladi⁷⁰. Ijoiy jihati shundaki, DIIHBning avvalgi tavsiyalariga muvofiq, komissiyalarga beriladigan barcha shikoyatlar maxsus reyestrda ro‘yxatga olinishi zarur, saylov komissiyalari esa shikoyatchilarni qaror haqida xabardor qilishi va qaror qabul qilish majlisida ishtirok etishiga ruxsat berishi lozim bo‘ladi. Siyosiy partiyalar, deputatlikka nomzodlar, ishonchli vakillar, kuzatuvchilar va saylovchilar HSK va USKlarining qarorlari ustidan besh kun ichida yuqori turuvchi saylov komissiyalariga yoki sudga shikoyat qilishlari mumkin.

MSK 26-iyuldan boshlab saylov kunigacha vaqti-vaqti bilan murojaatlar ro‘yxatini e‘lon qilib turdi. 27-oktabr holatiga ko‘ra, MSK 154 ta murojaatni e‘lon qilgan bo‘lib, ularning 50 tasi parlament saylovlari bilan bog‘liq. Ular asosan nomzodlar ko‘rsatish tartibi yoki ma‘lumot so‘rovlariga oid bo‘lgan. Biroq murojaatlar ro‘yxatida har bir holat bo‘yicha ma‘lumotlar ko‘p berilmagan, MSK esa bu murojatlarining to‘liq matni bilan tanishishtirmagan. Bundan tashqari, shikoyatlar ochiq muhokama qilinmaganligi sababli, jarayonning shaffofligiga putur yetkazgan⁷¹.

Saylov komissiyalari shikoyatlarni ro‘yxatga olish talablarini bir xilda yoritmagan yoki amalga oshirmagan. DIIHB SKMning ayrim suhbatdoshlari sud hokimiyatining mustaqilligining yo‘qligi jamoatchilik ishonchini pasaytirishda davom etayotganini, natijada sudda asosiy erkinliklarning buzilishi yoki saylov bilan bog‘liq nizolar bo‘yicha da‘vo qilingan ishlarning kam sonini ta‘kidladi⁷². Ma‘muriy va jinoiy ishlar bo‘yicha sudlarga hech qanday shikoyat kelib tushmagan.

Fuqarolar va xalqaro kuzatuvchilar

DIIHBning avvalgi tavsiyalariga va YXHT majburiyatlariga zid bo‘lishiga qaramay, qonunchilikda fuqarolarning saylovlarni kuzatishlari bo‘yicha tartib-qoidalar mavjud emas⁷³. Xalqaro tashkilotlar, siyosiy partiyalar, mahalla qo‘mitalari va ommaviy axborot vositalari vakillari saylovlarda kuzatuvchi sifatida qatnashish huquqiga ega. MSK xalqaro kuzatuvchilarni akkreditatsiya qiladi, boshqalari esa HSK tomonidan akkreditatsiya qilinadi.⁷⁴ MSK 851 nafar xalqaro kuzatuvchini, 10

⁶⁹ Ma‘muriy sudning 106-moddasi hali ham sud xarajatlarini ishni ko‘rayotgan sudya o‘rtasida taqsimlash huquqini beradi.

⁷⁰ Saylov komissiyalari va sudlar shikoyatlarni ko‘pi bilan uch kun, agar shikoyat saylov kunidan olti kun oldin yoki saylov kuni berilgan bo‘lsa, darhol ko‘rib chiqishlari kerak.

⁷¹ 1-oktabr kuni MSK tomonidan fuqarolarning ma‘lumot qidirish va shikoyatlar bilan murojaat qilishlari uchun qo‘ng‘iroqlar markazi tashkil etildi. 25-oktabr holatiga ko‘ra MSKga 612 ta shikoyat kelib tushgan bo‘lib, ularning 12 tasi saylov kampaniyasi bilan bog‘liq bo‘lgan.

⁷² BMTning Iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy huquqlar qo‘mitasi (CESCR) [O‘zbekistonning 2022-yilgi uchinchi davriy hisoboti bo‘yicha yakuniy kuzatishlarida](#) “sud hokimiyati mustaqilligi bilan bog‘liq turli kamchiliklardan” xavotirini bildirib, ishtirokchi davlatga “mustaqillikni ta‘minlash bo‘yicha sa‘y-harakatlarni kuchaytirishni” tavsiya qildi. Qolaversa, “sud hokimiyatining xolisligi inson huquqlarining amalga oshirilishini kafolatlash vositasi” ekanligini ta‘kidladi. Shuningdek, [BMT Inson huquqlari qo‘mitasining \(HRC\) O‘zbekistondagi sudylar va advokatlarining mustaqilligi bo‘yicha maxsus ma‘ruzachisining 2020 yilgi hisoboti](#) ga qarang.

⁷³ [Kopengagen hujjatining](#) 8-bandida keltirilishicha, “Ishtirokchi davlatlar xorijiy va mahalliy kuzatuvchilar bo‘lishi saylovlar o‘tkazilayotgan davlatlar uchun saylov jarayonini yaxshilashi mumkin deb hisoblaydi. Shuning uchun ular YXHTga a‘zo boshqa har qanday davlatdan kuzatuvchilarni va buni xohlovchi tegishli xususiy muassasalar va tashkilotlarni o‘zlarining milliy saylov tartib-qoidalarini qonun tomonidan ruxsat etilgan darajada kuzatishga taklif qilishadi. Ular, shuningdek, mahalliy darajada o‘tkaziladigan saylov jarayonlarini ham shu kabi to‘siqsiz o‘rganishni osonlashtirishga intiladi. Bunday kuzatuvchilar saylov jarayonlariga aralashmaslik majburiyatini oladilar”.

⁷⁴ MSK akkreditatsiya jarayonini soddalashtirish maqsadida onlayn akkreditatsiya platformasini yaratdi.

mingdan ortiq mahalliy kuzatuvchi va siyosiy partiyalardan 55 mingga yaqin kuzatuvchini ro'yxatga oldi. OAV Saylov uchastkalari va MSK binolariga kirish uchun saylov kuniga kamida o'n kun qolganda akkreditatsiyadan o'tish uchun so'rov yuborishi lozim⁷⁵.

DIIHB SKMning ba'zi suhbatdoshlari chet eldan moliyalashtirishdagi cheklovlarni fuqarolik jamiyati, shu jumladan faoliyati saylovga yo'anltirilgan tashkilotlar rivojlanishi yo'lidagi eng asosiy to'siq sifatida e'tirof etdilar. FJT ro'yxatga olishdagi cheklovchi talablar, ularning mustaqilligiga putur yetkazadigan keng qamrovli hukumat nazoratiga duch keladilar. Davlat hamkoridan xorijiy moliyalashtirish ma'lumotlarini berishni talab qilish, ayniqsa, FJTlarining mustaqil faoliyati va birlashmalar erkinligini cheklaydi.

Saylov kuni

Saylov kuni tinch va tartibli o'tdi, biroq ko'plab qonunbuzarliklar, xizmat mavqeini suiiste'mol qilish holatlari, protsessual va texnik nosozliklar jarayonga salbiy ta'sir ko'rsatdi. MSK saylovchilarning 74,7 foizi saylovda ishtirok etganini e'lon qildi.

Saylov uchastkalarining ochilishi 97 kuzatuvning 94 tasida ijobiy baholandi. Jarayonlarda ovoz berish tartibiga rioya qilingan, biroq 9 ta holatda uchastka saylov komissiyasi a'zolari bunday tartiblar bilan tanish bo'lmagan, 5 ta holatda esa, kuzatuvchilar ochilish tartibini aniq kuzatish imkoniga ega bo'lmaganlar.

Kuzatilayotgan 1053 ta saylov uchastkasining 12 foizida ovoz berish jarayoni salbiy baholangani esa, jiddiy muammo hisoblanadi. XSKM kuzatuvchilari, ayniqsa, saylovchilarning ovoz berish huquqini tekshirish va bir necha marta ovoz berishning oldini olishga qaratilgan xavfsizlik choralarning yetarli darajada amalga oshirilmagani bo'yicha tez-tez kuzatilgan jiddiy protsessual qoidabuzarliklar haqida xabar beridilar. Saylov kuni davomida XSKM kuzatuvchilari ovoz berishda qatnashgan saylovchilar soni va rasman e'lon qilingan saylovchilarning dastlabki ma'lumotlari o'rtasidagi tafovutni qayd etdilar Xotin-qizlar uchastka saylov komissiyasi a'zolarining qariyb 58 foizini tashkil etdi, uchdan bir qismidan ko'prog'i kuzatilgan saylov uchastkalarida raislik qilishdi.

XSKM kuzatuvchilari kuzatuvlarning 24 foizida asosiy va qo'shimcha saylovchilar ro'yxatida bir xil imzolar borligini ma'lum qildilar. Kuzatilayotgan uchastkalarining 21 foizida saylovchilarning shaxsini tekshirish qoidalari ham buzildi, bunda uchastka saylov komissiyasi a'zolari qo'shimcha ro'yxatga kiritishdan oldin saylovchilarning ismlarini elektron ro'yxatdan tekshira olishmagan. Qolaversa, USKlarining 11 foizi saylovchilarning elektron ro'yxatidan foydalanish imkoniga ega bo'lmadi, bu esa bir necha marta ovoz berishning oldini olishga qaratilgan muhim kafolatlarni buzdi. Kuzatuvlarning 11 foizida USK a'zolari saylovchilarning shaxsini tasdiqlovchi hujjatlarini doimiy ravishda tekshirmagan, 7 foizida esa saylovchilarga shaxsini tasdiqlovchi hujjat yoki pasportsiz ovoz berishga ruxsat berilgan.

Boshqa jiddiy va protsessual qonunbuzarliklar qatoriga bir necha marta ovoz berish va birovning o'rniga ovoz berish (har biri 1 foizdan), 18 saylov uchastkasida saylov byulletenlarini to'plam shaklida qutilarga tashlanish holatlari (2%), saylovchilarga ruxsat etilmagan yordam (6%), saylov qutilarining noto'g'ri muhrlanganligi (5%) aniqlangan bo'lsa, kuzatuvlarning 3 foizida erta ovoz berishda olingan saylov byulletenlarining konvertlari xavfsiz saqlanmaganligi aniqlangan.

⁷⁵ Xorijiy ommaviy axborot vositalari akkreditatsiya uchun Tashqi ishlar vazirligiga murojaat qilishlari kerak bo'ldi. Ushbu saylovlarda 1068 ta mahalliy va xorijiy ommaviy axborot vositalari akkreditatsiyadan o'tkazildi.

Kuzatilayotgan saylov uchastkalarining 83 foizida siyosiy partiyalar, OAV vakillari, mahalla qo'mitalari kuzatuvchilari ishtirok etib, 26 holatda ular USK ishiga yo'l-yo'riq ko'rsatgan yoki aralashgan. XSKM kuzatuvchilari saylov uchastkalarining 10 foizida va kuzatuvlarning 4 foizida begona shaxslar mavjudligini qayd etishdi, ovoz berish tartib-qoidalari uchastkaga kelgan fuqarolarga aniq ko'rsatilmagan, 3 foiz kuzatuvchilar esa cheklovlarga duch kelishdi. 57 ta holatda (5 foiz) kuzatuvchilarga saylovchilar ro'yxati va qo'shimcha saylovchilar ro'yxatini ko'rishga ruxsat berilmagan, bu esa jarayonning shaffofligiga salbiy ta'sir ko'rsatib, to'laqonli kuzatishga to'sqinlik qildi.

Kuzatilayotgan saylov uchastkalarining 98 foizida risoladagidek tartiblar o'rnatilgan bo'lsa-da, kuzatuvlarning 10 foizida ular maxfiylikni ta'minlamagan. Bundan tashqari, kuzatuvlarning 16 foizida saylov uchastkalariga o'rnatilgan kameralar maxfiylikni buzadigan tarzda joylashtirilgan. Saylov uchastkalarining 3 foizida (35 ta holatda) oilaviy yoki guruh bo'lib ovoz berish kuzatildi. Imkoniyati cheklangan saylovchilar uchun qulaylik yaratish bo'yicha ijobiy chora-tadbirlar ko'rilganiga qaramay, kuzatilgan saylov uchastkalarining 14 foizi bunday saylovchilarning mustaqil kirishlariga yo'l bermaydi, 6 foiz kuzatuvlarda esa saylov uchastkasi buning uchun mos emasligi aniqlandi. Kuzatiladigan saylov uchastkalarining 13 foizida saylov byulletenlari uchun Brayl trafaretlari yo'q edi.

100 ta saylov uchastkasidan 43 tasida yopilish va ovozlarni sanash jarayonlari salbiy baholandi, bunga esa, asosan, muhim protsessual xatoliklar va kamchiliklar sabab bo'ldi. Kuzatilayotgan saylov uchastkalarining yarmidan ko'pida ovozlarni sanab chiqish tartibiga rioya etilmagan, USK a'zolari olingan byulletenlarning umumiy sonini aniqlay olmagan (28 ta holat), foydalanilmagan va buzilgan saylov byulletenlarini sanash va bekor qilishga e'tibor bermagan (mos ravishda, 32 ta va 29 ta holatda). Bundan tashqari, USK a'zolari saylovchilarga berilgan saylov byulletenlarining umumiy sonini aniqlamagan (36 ta holat), shuningdek, saylovchilarning asosiy va qo'shimcha ro'yxatlaridagi imzolarni (22 ta holat) hisoblanmagan. Bu kamchiliklarga, tabiiyki, ko'z yumib bo'lmaydi va saylov uchastkalarida kuzatilgan ovozlarni sanash jarayonining halol bo'lganligi borasida xavotir uyg'otadi.

Saylov qutilari ochilganda, XSKM kuzatuvchilari 11 holatda saylov byulletenlarini to'plam shaklida qutilarga tashlanganlik holatlari haqida xabar berishdi. 38 holatda saylov byulletenlari belgilangan tartibda sanalmagan, 25 holatda saylov qutisidagi byulletenlar soni saylovchilar ro'yxatidagi imzolar soniga mos kelmasligi aniqlangan. Kuzatilgan 22 ta holatda natijalar bayonnomalaridagi raqamlarga mos kelmagan. Shuningdek, 26 ta holatda USK yakuniy bayonnomaarni to'ldirishga qiynalgan. XSKM rasmiy bayonnomalarni oldindan imzolashning 14 ta holatini, mos ravishda 10 va 11 holatda saylovchilar ro'yxatidagi yozuvlar va bayonnoma ma'lumotlarini qalbakilashtirish holatlarini qayd etdi. Kuzatilayotgan 30 ta saylov uchastkasida ovoz berish natijalari qonun talabiga binoan bayonnomalarda ko'rsatilmagan. Bundan tashqari, kuzatuvlarning yarmidan ko'prog'ida bunday bayonnomalarining nusxasi saylov uchastkalarining AKT tizimi orqali saylov komissiyalariga o'z vaqtida yuborilmagan. 7 ta holatda uchastka saylov komissiyalari natijalar bayonnomalarini qayta ko'rib chiqishga va HSKga yangi versiyalarni taqdim etishga majbur bo'ldilar.

XSKM kuzatuvchilari 15 holatda cheklovlarga duch kelishdi, 16 holatda esa ular ovozlarni sanab chiqish jarayonlarini yetarli darajada kuzata olmadilar, bu ovozlarni sanash jarayonining shaffofligiga putur yetkazdi. Umuman olganda, ovozlarni sanash jarayoni YXHTning 1990-yilgi Kopengagen hujjati 7.4-bandiga muvofiq, saylov byulletenlari to'g'ri sanalganligi yuzasidan jiddiy xavotir uyg'otdi⁷⁶.

⁷⁶ [YXHTning 1990-yilgi Kopengagen hujjatining](#) 7.4-bandida aytilishicha, ishtirokchi davlatlar yashirin ovoz berish yoki unga tenglashtirilgan erkin ovoz berish tartib-qoidalarni, shuningdek, ovozlarni adolatli sanab chiqish va rasmiy natijalar e'lon qilnadigan hisobot taqdim qilinishini ta'minlaydi.

XSKM 14 ta HSKning barchasida ovoz berish natijalari jadvallarni kuzatdi va to'laqonli kuzatishga to'sqinlik qilish holatlari oqibatida shaffoflikka putur yetkazilgani tufayli, ularning yarmini salbiy baholadi. Muhim muammolar qatoriga 11 ta HSKda jarayonlarning shaffofligi cheklanganligi, 8 ta HSKda XSKM kuzatuvchilari bilan to'liq hamkorlikning yo'qligi va 10 ta HSKda USK natijalari bayonnomalarining elektron yuklanishini kuzatishga ruxsat bermaslik kabi holatlar kiradi. Bundan tashqari, kuzatuvchilar oltita HSKda muhim protsessual xatolar haqida xabar berishdi, ularning a'zolari USK bayonnomalaridagi raqamlarning mosligini doimiy ravishda tekshira olmagan.

***Ushbu hisobotning faqat ingliz tilidagi nusxasi rasmiy hujjat hisoblanadi.
Hujjatning norasmiy tarjimalari bilan o'zbek va rus tillarida tanishish mumkin.***

MISSIYA HAQIDA MA'LUMOT VA MINNATDORCHILIK SO'ZLARI

Toshkent, 2024-yil 28-oktabr – Dastlabki natijalar va xulosalar to'g'risidagi bayonot YXHT Demokratik institutlar va inson huquqlari bo'yicha byurosi (DIIHB) va YXHT Parlament Assambleyasi (YXHT PA) birgalikdagi sa'y-harakatlari natijasidir. Saylovlar YXHT majburiyatlari va boshqa xalqaro majburiyatlar hamda demokratik saylovlar bo'yicha standartlar hamda milliy qonunchilikka muvofiqligini aniqlash maqsadida DIIHBning mazkur baholashi o'tkazildi.

Janob Azay Guliyev YXHTning amaldagi raisi tomonidan YXHTning maxsus koordinatori va qisqa muddatli kuzatuvchilar missiyasi rahbari etib tayinlandi. Janob Sargis Xandanyan esa, YXHT PA delegatsiyasiga boshchilik qildi. Janob Duglas Ueyk DIIHB SKM rahbari hisoblanib, bu missiya o'z faoliyatini 23-sentabrdan boshladi.

Ushbu Xalqaro saylov kuzatuv missiyasida (XSKM) ishtirok etuvchi agentliklarning har biri 2005-yilgi Xalqaro saylovlarni kuzatish tamoyillari deklaratsiyasini ma'qullagan. Mazkur Dastlabki natijalar va xulosalar to'g'risidagi bayonot saylov jarayoni yakunlangunga qadar e'lon qilinadi. Saylovlarning yakuniy bahosi ovozlarni sanash, yakunlash va natijalarni e'lon qilish kabi saylov jarayonining qolgan bosqichlari hamda saylov kunidan keyin yuzaga kelishi mumkin bo'lgan shikoyat yoki murojaatlarni ko'rib chiqishga qisman bog'liq bo'ladi. DIIHBning saylov bo'yicha keng qamrovli yakuniy hisoboti, jumladan, bu jarayondagi ehtimoliy takomillashuvlar bo'yicha tavsiyalari saylov jarayoni yakunlangandan taxminan sakkiz haftadan so'ng e'lon qilinadi. YXHT PA o'zining navbatdagi yig'ilishida o'z hisobotini taqdim etadi.

Bu DIIHB RKCHM tarkibida poytaxtda 17 nafar ekspert va butun mamlakat bo'ylab yo'llangan 26 nafar uzoq muddatli kuzatuvchilar o'rin olgan. Saylov kuni 33 mamlakatdan 322 kuzatuvchi, shu jumladan DIIHB tomonidan yuborilgan 223 nafar uzoq muddatli va qisqa muddatli kuzatuvchilar, shuningdek, EXHT PANing 56 a'zosidan iborat delegatsiya faoliyat ko'rsatdi. Butun mamlakat bo'ylab 95 saylov uchastkasida ochilish va 933 saylov uchastkasida ovoz berish jarayoni kuzatuvchilar tomonidan kuzatildi. Ovozlarni sanash jarayoni esa 43 saylov uchastkasida, yakunlash jarayoni esa barcha 14 ta hududiy saylov komissiyalarida kuzatib borildi.

Saylovlarni kuzatuvchilar mamlakat hukumatiga saylovni kuzatish uchun taklif qilgani uchun, shuningdek, Markaziy saylov komissiyasi va Tashqi ishlar vazirligiga ko'rsatgan yordami uchun minnatdorchilik bildiradi. Ular, shuningdek, boshqa davlat idoralari, siyosiy partiyalar va fuqarolik jamiyati tashkilotlari hamda xalqaro hamjamiyat vakillariga hamkorlik uchun o'z tashakkurini aytib qoladi.

Batafsil ma'lumot uchun bog'lanish ma'lumotlari:

- Elchi Duglas Ueyk (Douglas Wake), DIIHB SKM rahbari, Toshkentdagi telefon raqami (+998 90 098 8824);
- Tomas Raymer (Thomas Rymer), Saylovni kuzatish bo'yicha matbuot maslahatchisi (+998 90 098 8433) yoki Kaxa Inaishvili, DIIHBning Varshavadagi saylov bo'yicha maslahatchisi (+48 691 060 501)
- Anjelika Ivanisheva (Anzhelika Ivanishcheva), YXHT PA OAVlar bilan ishlash bo'yicha mutaxassis, +4560108030

DIIHB SKM manzili:

Le Grande Plaza Hotel mehmonxonasi
O'zbekiston ovozi ko'chasi, 2-uy, 4-qavat
O'zbekiston Respublikasi. Pochta indeksi: 100047
Tel:+998 90 098 0124, Email: office@odihr-uzbekistan.org
Vebsayt: www.osce.org/odihr/elections/uzbekistan